ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі
Министерство информации и общественного развития РК

«Қазақстанның Экологиялық Қоры» ҚҚ
ОФ «Экологический Фонд Казахстана»

КЕАҚ «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы»
НАО «Центр поддержки гражданских инициатив»

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ БАЛАЛАР

Балаларды интернеттегі зиянды ақпараттардан қорғау бойынша ата- аналарға арналған әдістемелік құрал

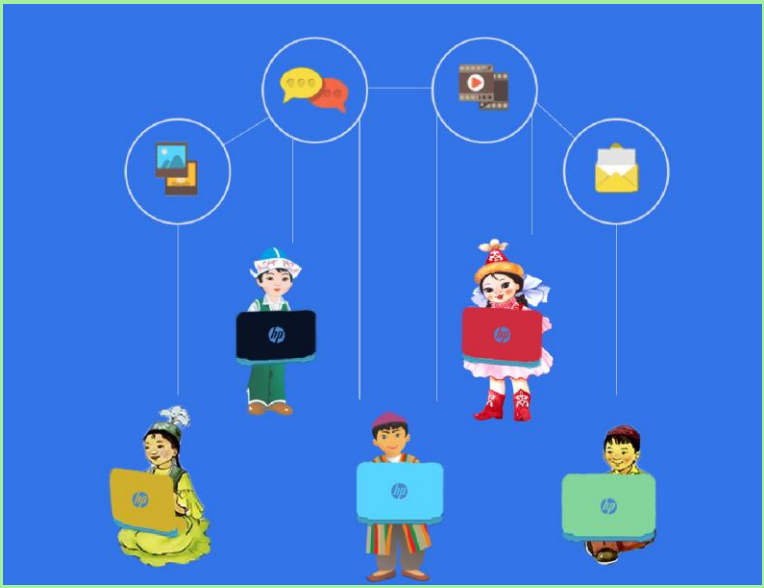

Нұр–Сұлтан - 2019

«Қазақстанның Экологиялық Қоры» ҚҚ
ОФ «Экологический Фонд Казахстана»

«Қазақстанның Экологиялық Қоры» Қоғамдық қоры осы басылымының «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» коммерциялық емес акционерлік қоғамының ұстанмын сипаттамайтын мазмұны үшін жауапкершілікті алады. Осы құралды құрастыруда авторлардың пікірі «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» КЕАҚ пікірлерімен сәйкес келмеуі мүмкін.

«АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ БАЛАЛАР»

Балаларды интернеттегі зиянды ақпараттардан қорғау бойынша ата- аналарға арналаған әдістемелік құрал

КЕАҚ «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы»
НАО «Центр поддержки гражданских инициатив»

«Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» коммерциялық емес акционерлік қоғам Қазақстанда мемлекет пен ҮЕҰ өзара іс-қимыл тетігін жетілдіру, грант беруші қызметтің барынша айқындылығын қамтамасыз ету мақсатында құрылған. Оның қызметінің негізгі түрлері - ҮЕҰ-дың мемлекеттік және мемлекеттік емес гранттарын беру және олардың іске асырылуын бақылауды жүзеге асыру болып табылады.

ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі
Министерство информации и общественного развития РК

ҚР ақпарат және қоғамдық даму министрлігі – Қазақстан Республикасының орталық атқарушы органы, мемлекетпен және азаматтар арасындағы, сондай-ақ жастар саясаты бойынша да ақпараттар еркіндігіндегі азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету саласының құзыреттілігін жүзеге асырушы болып табылады

Оқу-құрал Қазақстан Республикасы ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің қолдауымен «Азаматтық бастамаларды қолдау орталығы» коммерциялық емес акционерлік қоғамының мемлекеттік грант аясында ҚҚ «Қазақстан Экологиялық Қоры» әзірледі.

Пікір берушілер:

1. Аязбаева А.Т. – әлеуметтік ғылымдар магистрі, ЕАГИ ғылыми-редакциялық бөлімінің жетекшісі.
2. Волкова-Михальская ОО – «Женский луч» қоғамдық бірлестіктің төрайымы.

Эксперт: Турманова Ж.Е., психолог-практик, әлеуметтік жұмыс бойынша ғылым магистрі.

Ақпараттық қоғамдағы балалар: ақпараттық-әдістемелік құрал. -Нұр-Сұлтан: «БиКА» баспасы, 2019. – 62 б.

Балаларды интернеттегі зиянды ақпараттардан қорғау бойынша ата-аналарға арналған осы құрал теориялық және тәжірибелік материалдарды қамтиды. Бұл құралда балалар мен олардың ата аналарының цифрлық біліктілігін тиімді дамытуға мүмкіндік беретін әртүрлі әдістемелік нұсқаулықтар ұсынылады және ғаламтордың жаңа тәуекелдері мен қауіптері жайында зерттеулердің мазмұны мен технологиялары беріледі.

Осы құрал балалар мен жасөспірімдердің интернетті қолданудың ережелері туралы, оның ішінде ғаламдық желінің өсіп келе жатқан ұрпақтардың қауіпсіздік мәселелеріне де арналған.

Құрал ата-аналарға, тәрбие жұмыстары бойынша мамандарға, педагог-психологқа, ұйымдастырушыларға, сынып жетекшілеріне, сондай-ақ әртүрлі жастағы оқырмандарға бағытталған.

Мазмұны

Алғы сөз 4
1. Интернет және медиасауаттылық 7
2. Цифрлық біліктілік: өмір сүрудің әртүрлі саласында инфокоммуникациялық технологияларды қалай қауіпсіз қолдануға болады? 12
3. Онлайн-тәуекелдер және виртуалды әлемде балаларды қорғау бойынша ата- аналарға көмек беру 19
4. Компьютерлік қауіптерден балаларды қорғау: баланың компьютермен қатынас жасау салдарының медициналық-физиологиялық аспектілері 24
5. Интернет тәуекел факторы ретінде 28
6. «Интернет-тәуекелділіктің» негізгі түрлері 30
7. Балаларды интернеттегі зиянды ақпараттардан қорғаудың шетелдік тәжірибелері 33
8. Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету 37
9. Интернетті пайдалануда баланы қалай бақылауға болады? 41
Қолданылған әдебиеттер тізімі 49
Қысқаша терминдік сөздік 51
Қосымшалар 53

Алғы сөз

Қазіргі кезде өмір сүруді интернетсіз елестету мүмкін емес, яғни цифрлы технологиялар балалар мен жасөспірімдерге даму мен білім алу аясындағы шексіз мүмкіндіктерді ашады. Өкініштісі, интернетті қолданушылардың бәрі де осы мүмкіндіктерді барынша пайдалана алмайды. Басты себебі, өсіп келе жатқан ұрпақтың, сондай ақ ата-аналардың цифрлық біліктілік деңгейі әлі де болса төмен екендігінде. Зерттеулер нәтижелері көрсеткендей, балалар мен жасөспірімдердің интернет белсенділіктері жоғары болғанына қарамастан олардың цифрлы технологияларды қауіпсіз қолданудағы білімдері мен дағдыларының деңгейлерін әлі де жетілдіру қажет екенін көрсетеді.

Атап айту керек, Қазақстанның әлемдік тенденциялардан, мәселен, АҚШ, Жапония және т.б. қалмай «жүру барысында» интернетті белсенді қолданып келеді, тіпті Қазақстан Республикасында гаджеттерді жаппай қолдану кейінірек келсе де олар интернетті пайдалану уақытымен қуып жетті. Бұл дегеніміз осы мәселе бәріне және қазақстандық балаларға да қатысты екенін көрсетеді.

«Screenagers» - деп кейбір елдерде жасөспірімдерді атап жүргені жақын уақыттарда белгілі болып жүр. Бұл сөз ағылшын тіліндегі екі сөздің негізінде пайда болған: «screen» (экран) және «teenager» (тинейджер). Қазіргі жасөспірімдер қолында телефонымен бірге өсуде. 2016 жылы Америкада осындай атаумен деректі фильм түсірген, оны бір күн бойы бүкіл әлемде ата- аналар мен балаларға көрсетеді. Фильмнің барысында гаджетті ұзақ және бақылаусыз қолданудың салдарын ұсынады, оның бала өміріне ғана емес баланың

Сонымен, соңғы кезде Қазақстанда балалар мен жасөспірімдердің интернетті қолданудың ережелері туралы, оның ішінде ғаламдық желінің өсіп келе жатқан ұрпақтардың қауіпсіздік мәселелеріне де көп көңіл бөле бастады.

Осыған байланысты алдымызда басты мақсат тұр, ол - ақпараттық қоғамның дамуына әсер ету, яғни өмір сүрудің әртүрлі міндеттерін шешу үшін сандық технологияларды қолдануда толықтай қабілетті және жауапты, оның толық құқылы азаматын қалыптастыру болып табылады.

Әртүрлі зерттеулер мәліметі бойынша маңызды нәтижелердің бірі, қазақстандық балалар мен жасөспірімдердің интернетті меңгеру талпынысы үлкендер мен кіші

ұрпақ арасындағы жіктелуді ақырындатқанын көрсетуде. Дегенмен, біздің ата-аналарымыз бен мұғалімдеріміз әлі де болса интернеттің керемет мүмкіндіктері жайында, сондай ақ, желінің жаңа тәуекелдері мен қауіптері жайында да білуі жеткілікті дәрежеде емес.

Интернетті пайдаланудың қауіпсіз тәсілі бар ма …?

Иә, мүмкін, балаларымыздан телефонды алып қойсақ болады ғой, деп ойлау да ақымақтық болар, бұл ой тіпті жағдайды ушықтырады, яғни баланың заманауи дамуынан тиып өзінің қоғамынан қуылған болар еді. Бірақ, біздің нақты әрекетіміз бар, - ол оларды саналы және қауіпсіз қолданудың жолдарын үйрету.

«Қазақстанның Экологиялық Қорының» жобасымен осы «Ақпараттық қоғамдағы балалар» әдістемелік құралы интернет қызметін қолданудағы қауіпсіздік жайындағы іс-шаралар мен ұсыныстар ретінде құрастырылды. Әдістемелік құрал ата-аналардың, мектеп мұғалімдерінің және практик-психологтардың, білім беру мекемесінің қызметкерлерінің цифрлық біліктілігін арттыруға бағытталған және интернет мүмкіндіктері туралы білімдерін кеңейту, цифрлы заман ұрпағының өмір сүру-салты мен ерекшеліктерін үйрету, болашақ ұрпақтың дамуына онлайн-тәуекелдердің әсері жайында баяндау болып табылады.

Оқу құралының міндеттері интернет-ортаның білім беру мүмкіндіктерін кеңейту, балалардың өсу ерекшеліктерін ескере отырып ақпараттық қауіпсіздігіне негізгі шектеулі, тұлғалық, дамытушылық сипаттарына қатынас орната отырып қамтамасыз ету. Сондай-ақ, Біз интернетте белсенді және жауапты әрекет ету дағдысы жайында айтуымыз керек, сол интернеттің шын мәнінде қауіпсіз кеңістік екенін, сол кеңістікте өзін қалай ұстауды, оның өз ережелері мен заңдары, нормалары бар екенін де түсіндіруіміз керек. Оны әсіресе балалар арнайы оқып білуі керек, виртуалды өмір қазіргі шынай өмірмен тығыз байланыста және оған тікелей әсер етуде. Сондықтан да ересек адамдардың негізгі міндеті балалар мен жасөспірімдерге Интернетті қолдану барысында кездесетін тәуекелдер мен қауіптердің бар екеніне көз жеткіздіру, пайда болған жағымсыз немесе қауіпті жағдайдан шығуға мүмкіндік беретін жүріс-тұрыс ережелерін айту болып табылады.

Ең бастысы ата-ана ретінде қолымыздан келетіні, балаларымызбен ашық өзара қарым-қатынас жасап, олардың біздермен

кез-келген тақырыпта шынайы түрде еркін сөйлесе алатынына көзімізді жеткізу. Одан басқа, біздің ата-аналарымыз жасағандай біз де оларды ненің жақсы, ненің жаман екенін ажырата алуға үйретуіміз керек, тек қана жаңа мазмұнда, яғни «виртуалды өмірдегі жауапкершілік» деген элементті қосу қажет. Бұл кітапта біз:

- интернетті бақылаусыз және ойланбастан қолданудың тәуекелдері жайында айтамыз;
- компьютерлік қауіпсіздік тақырыбында балалармен қалай қатынас орнатудың жолдарын көрсетеміз;
- интернеттегі тұзақтар мен қауіптерден қашу үшін гаджеттерді, желілік құрылғыларды және бағдарламаларды құру мен қолдануды үйретеміз.

Бүгінде жеке компьютер әрбір үйден табылады, өйткені оның көмегімен бала қарым-қатынас орнатады, оқиды, көңіл көтереді, жалпы айтқанда дамиды деуге болады. Оған қоса қазіргі талапты жетістікке ұмтылған жас адамды компьютерлік білімсіз елестету мүмкін емес. Яғни, XXI ғасыр әлемді тануда екі жаңа тәсілін ұсынатын сияқты. Кейбір адамдар бұрынғыша, ақпарат көздері деп – кітаптар, газет-журналдар, дискі және т.б. арқылы қажетті дүниені табады десе, ал басқа біреулері Интернет пәлсәпасына еніп кеткен- компьютер немесе ұялы телефон Бүкіл әлемдік желілер торына қосылған болса, әлемдік білімдердің бәрін біліп отырады екен.

Мұның айырмашылығын қарапайым мысал арқылы көруге болады. Таныс емес сөзді кездестіргенде сіз бірінші кезекте не істейсіз? Сөздікті табуға тырысасыз ба әлде Интернет қосылған құрылғыға қол жеткізесіз бе?

Ешкімге құпия емес, егер бала ерте жастан оқу мен жазуды меңгерсе, сонда ол үшін кез келген оқу әрі қарай жеңіл әрі қызықты болар еді. Дәл осы сияқты компьютерді меңгеру де солай, яғни: цифрлы техникамен балалық шақта таныс болса онда қазіргі заманға да тез ене алады. Компьютерді ерте жастан меңгеру ақпарттық технологияны біздің өміріміздің ажырамас бөлігі ретінде ішікі әлемімен, сезімімен қабылдауға апарады. Демек, қазіргі кезде «сауаттылық» сөзіне «компьтерлік» эпитетті қосып айтамыз, ал оны меңгергенін айтса – онда өмірлік жетістіктерге қолайлы жағдай туғаны деп түсінеміз.

XXI ғасыр әлемді тануда екі жаңа тәсілін ұсынатын сияқты. Кейбір адамдар бұрынғыша, ақпарат көздері деп – кітаптар, газет-журналдар, дискі және т.б. арқылы қажетті дүниені табады десе, ал басқа біреулері Интернет пәлсәпасына еніп кеткен-компьютер немесе ұялы телефон Бүкіл әлемдік желілер торына қосылған болса, әлемдік білімдердің бәрін біліп отырады екен.
Ғаламтор - ерекше орта, ол тұрақты даму процесінде. Бұл дамудың қарқыны көбінесе оларды есепке алу немесе адамдардың пайдалану мүмкіндіктерінен озады. Технологиялық өзгерістердің жоғары жылдамдығы ақпараттық қоғамның маңызды көрсеткіші болып табылады.

Өкінішке орай, атана-аналардың барлығы осы міндеттерді шешуге әрдайым дайын бола бермейді, сондықтан да бала мен жасөспірімінің сандық әлеуметтенуінде мектеп жетекші рөл атқарады, бұл дегеніміз, баларға Интернет әлемінде жол көрсетуші

1.Интернет және медиасауаттылық.

Интернет – бәрін табудағы бірегей кеңістік: «А»-дан бастап «Я»-ға дейін кез келген талғамда ақпарат бар және сондықтан да біз күнделікті өмірімізді интернетсіз елестете алмаймыз. Ол бізге қарым-қатынас жасауға және ақпарат іздеуге көмектеседі. Дегенмен біз Интернетте белсенді және жауапты әрекеттерді білу туралы айтуымыз қажет: Интернеттің шынында да қауіпсіз кеңістік болуы үшін өзін қалай ұстау керектігін, оның заңдарын, ережелері мен нормаларын білуі керек. Ол үшін арнайы оқыту керек, әсіресе балалар мен жасөспірімдерге виртуалды өмірдің шынайы өмірмен тығыз байланыста, оған тікелей әсер ететінін түсіндіріп беру қажет.

Бала мен жасөспірімге көмек
- Интернетті пайдалануда тәуекелдер мен қауіптерді кездестіретінін саналы түрде ескеру керек;
- жағымсыз немесе қауіпті жәйттерге кездескенде одан өзін алыстатын мінез –құлық ережелерін меңгеруі қажет

Жаңа ұрпақтың білім беру стандарттарына, сондай-ақ ата-аналардың үміттеріне сәйкес балаларда «сандық азаматтығын» нығайтуға мүмкіндік беретін жоғары деңгейдегі сандық құзыреттілікті қалыптастыру үшін басты жауапкершілікті өзіне алуы тиіс. Бұл ғаламтор-ортаның білім беру мүмкіндіктерін кеңейту, осы саладағы мұғалімнің беделін нығайту, онлайн-ресурстарды сыни және шығармашылық бағалау дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру ғаламторды қауіпсіз пайдалану дағдыларын және ғаламтор-пайдаланушының этикалық нормаларын қалыптастыру негізінде жүзеге асырылады [1].

Сондықтан қазіргі заманғы адамның сандық құзыреттілігінің маңызды құрамдас бөлігі оның жаңа ақпараттық технологияларды өз бетінше меңгеруге, олардың мүмкіндіктері мен тәуекелдерін бағалауға және қабылдауға дайын болуы тиіс.

Технологиялар найзағайдай дамиды; біз балалар мен жасөспірімнің немесе ересектердің ғаламторда білім мен біліктерінің қаншалықты жақсы болғаны туралы айттық, - егер ол одан әрі оқуды қаламаса және қажет деп санамаса, ол сөзсіз қояды.

TNS Web Index зерттеу көрсеткіштеріне сүйенсек, интернет – Қазахстанда да жалғыс өсіп келе жатқан медиаканал, қолданылуы баспасөзге қарағанда екі есе жоғары қамтиды екен. 2018 жылдың шілде айында берген көрсеткіште ҚР-да интернет–қолданылушылардың саны 3,47 млн жетіпті. Бұл дегеніміз еліміздің, оның ішінде 12 мен 54 жастағы тұрғындардың 71% интернет желісіне айына минимум бір реттен кем емес кіреді екен.

Ғаламдық зерттеулердің бірі Google тапсырысымен Kantar TNS компаниясының жүргізуімен алған нәтижеде қазақстандық 16 жастан бастап интернет пайдаланушының мінез-құлық ерекшеліктерін сипаттайды.

Тұлғаны қалыптастыру мәселелерін қарастыра отырып, адамның тұлға ретінде ақпараттық қоғамда өмір сүре алмайтынын атап өту қажет. Баланың ақпараттық қоғамда өзара іс-қимылы процесінде тұлғаның қалыптасуына әсер ететін бірқатар әлеуметтік психологиялық құбылыстар туындайды [2].

Негізгі оқу-жаттығуларға сәйкес баланың жеке басы мен санасының дамуы оған қол жетімді оқыту нысандары мен түрлерінен ажыратылмайды..

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы балалар мен жасөспірімдердің қазіргі заманғы буынын жаңа сын-қатерлерге қарсы

алуға мәжбүр етті. Балалардың өсуі, оқуы және әлеуметтенуі гиперақпараттық қоғам жағдайында өтеді. Дәстүрлі институттар, атап айтқанда отбасылар, мектептер арқылы әлеуметтену процесі бұқаралық ақпарат және бұқаралық коммуникация құралдарымен, әсіресе дәстүрлі қалыптасқан нысандарды белгілі бір шамада ауыстыра отырып, жаңа ұрпақтың әлеуметтендіру, білім беру және ағарту маңызды институттарына айналған «Интернет» ақпараттық-телекоммуникациялық желісімен белсенді түрде толықтырылды. Негізінен бұл ата-аналар немесе отбасындағы заңды өкілдер балаларды тәрбиелеу және дамыту жөніндегі өз міндеттерінен шеттетілген жағдайларда орын алады.

Сондықтан әлеуметтену процесін баланың дамуының әлеуметтік жағдайының оның жеке тұлғасына (санасына) бала дамуының бірлігіне қатынасы ретінде талдау қажет. Баланың дамуын тұтастық ретінде зерттеуге қарап ғана әлеуметтендірудің жеке жақтарын түсінуге болады

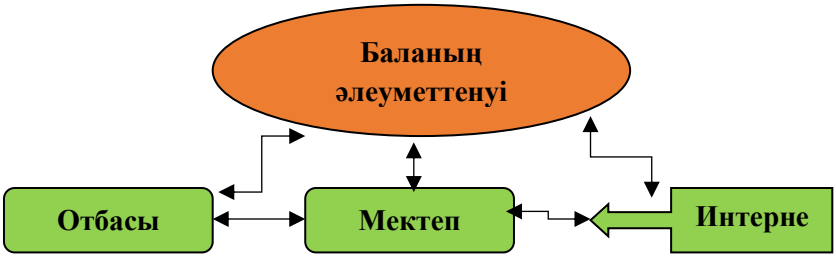

Сурет 1 – Баланың әлеуметтену процесі.

Ақпарттық технологиялардың қарқынды дамуы заманауи ұрпақ бала мен жасөспірмге жаңа талаптарды кездестіруде. Баланың есеюі, оқуы мен әлеуметтенуі аса зор ақпараттық қоғам жағдайында өтуде. Бүгінде интернет адам өмірінде мықты орын алып тұр. Жас адамның күніне ең болмағанда бір рет әлеуметтік желіні тексермей, жаңалықтар қатарын қарап шықпай отырғанын елестету қиын [3].

ИНТЕРНЕТКЕ ҚОСЫЛҒАН ЭКОЖҮЙЕ

Әрбір адам бірнеше құрылғыны пайдаланады:

- бір қазақстандыққа шаққанда 1,7 интернетке қосылған құрылғы, - 64% смартфон , 26% – ноутбук, 10% – смарт-ТВ қолданады. Нетбук, планшет, электронды кітап, смарт-сағаттар мен трекер және басқа да интернетке қосылу мүмкіндігіне ие.

Заманауи шындық бізден соңғы жаңалықтар мен трендтерді біліп және хабардар болып отыруымызды талап етеді. Бірақ бұл мектеп оқушысының білімді меңгеруіне әсер етуі мүмкін бе деген ой туады?

Әлеуметтік желі: зияны	*Әлеуметтік желі: пайдасы*
оқушыға сабақта алынған ақпаратты меңгеруге үнемі уақыт болмайды. Өйткені, телефон немесе планшет экранында әлдеқайда қызықты нәрселер бар — құрдастарымен хат алмасу, жаңалықтар таспалары, әлеуметтік желілердегі әртүрлі топтар, әрине, YouTube-дағы роликтер. Сонымен қатар, бала барлық бос уақытын ғаламторда өткізе алады. Спортпен шұғылданудың, кітапты оқып шығудың, өз құрдастарымен сөйлесудің, сабаққа дайындалудың немесе жай ғана серуендеудің орнына ол әлеуметтік желілерге уақыт жұмсайды. Өзі, бұл оның физикалық және зияткерлік дамуына теріс әсер етеді.	Пайдасы сөзсіз бар, яғни әлеуметтік желілерде баланың дамуына пайдалы заттар бар: - ұтқырлық, креативтілік, сандық біліктілік, байқап көру мен қателесуде бала «қара жәшікпен» жұмыс істеуді үйреніп, жаңа білімді ала отырып, өз білімін толықтыра алады. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер арқылы балаға әлеуметтенуге, құрдастарымен қарым-қатынас жасауға, жаңа достар табуға, олармен оқуға байланысты мәселелерді талқылауға көмектесе алады. Сонымен қатар, әлеуметтік желілерде бала азда болса босаңсып, күнделікті мектептегі қарбаластан көңілі басқаға бөліне алады. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер арқылы құрдастарымен қарым-қатынас балаға әлеуметтенуге, жаңа достар табуға, олармен оқуға байланысты мәселелерді талқылауға көмектесе алады.

Ғаламторға қатысты басқа да жағы бар, ол аса көңіл толтырарлық емес. Интернет желісінде балаларға арналмаған қатысы жоқ көп нәрселер де бар, олар [4]:

-эротикалық контент пен порнографиясы бар беттер,

-онлайн-ойындар мен казино,

-экстремистік ресурстар,

-қорлау мазмұны мен қорқытуы бар сайттар,

-ересектерге арналған жарнама және т.б.

Бұл әрине, компьютерге ата-ана бақылауы бар жүйе орнату қажет, баланы «үлкендерге арналған» мазмұндағы парақшалар мен баланың интернет пайдаланудағы қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады [5].

Білім беру жүйесі шеңберінде жаңа ұғымдар пайда болып, белсенді түрде енгізілуде:
«Компьютерлік сауаттылық»;
«Ақпараттық сауаттылық»;
«Медиасауаттылық»;
«АКТ-сауаттылық».

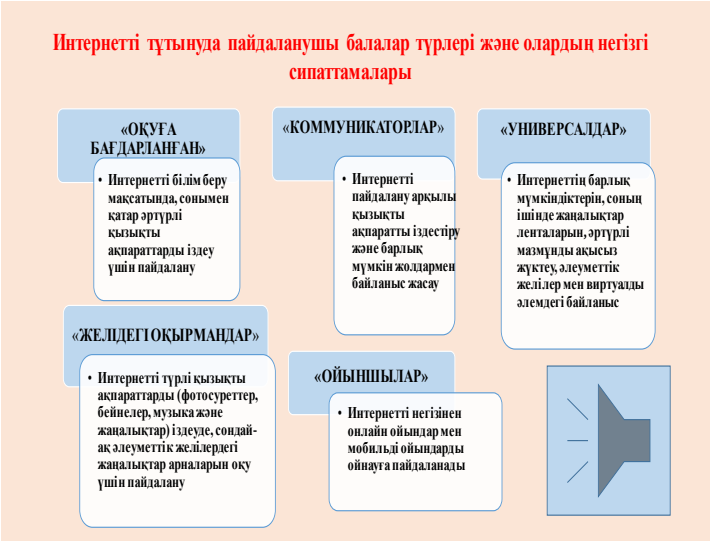

Сурет 2 – Интернетті тұтынуда пайдаланушы балалар түрлері және олардың негізгі сипаттамалары

Жасөспірімдер ғаламторды пайдаланудың жоғары қарқындылығы цифрлық ұрпақ үшін ғаламтордың маңыздылығы өсе беретінін көрсетеді: ол күнделікті өмірде ақпараттың негізгі көзі және коммуникация құралы болып қана қоймай, сонымен қатар жасөспірімдерді әлеуметтендірудің маңызды факторына айналады.

2. Цифрлық біліктілік: өмір сүрудің әртүрлі саласында инфокоммуника-циялық технологияларды қалай қауіпсіз қолдануға болады?

Жауапты және саналы «сандық азаматтарды» қалыптастыру туралы

Жасөспірімдердің де, ата - аналардың да сандық құзыреттілігі контент саласында жоғары, ал тұтыну саласында аз. Интернет өз бетінше меңгерілетініне үйренген ата-аналар балалардың сандық құзыреттілігін дамытудағы өз рөлін жете бағаламайды.

Желілік қоғамға өту – техникалық сауаттылықты ғана меңергу емес, мұнда жасерекшелік және әлеуметтік интеллект пен коммуникативті дағдылар да талап етіледі.

Балалардың техникалық дағдыларына көңіл аудару, олардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана алуын қадағалау болып табылады.

Сандық құзыреттілік деп біз құзыреттілікті үздіксіз меңгеруге негізделген тиісті білім, білік, уәждеме және жауапкершілік жүйесі индивидтің өмір сүрудің түрлі салаларында контентпен жұмыс, коммуникация, тұтыну, техносфера инфокоммуникациялық технологияларды сенімді, тиімді, сыни, қауіпсіз таңдау және қолдану қабілетін, сондай-ақ оның осындай қызметке дайындығын түсінеміз [6, -17с.].

Жасөспірімдерде өзінің онлайн-білімі мен іскерлігін дамытуға уәждеме пайдалану сенімділігінің артуымен төмендейді, ал ата-аналардың «орташа сенімді» пайдаланушылар тобында уәждеме төмен және «өте сенімді» тобында өседі. Осылайша, көптеген жасөспірімдер мен ата-аналардың бір бөлігінде сенімділік жеткілікті құзыреттілік елесін жасайды - ештеңе білудің қажеті жоқ деген әсер пайда болады. Мұндай елес сандық құзыреттіліктің барлық компоненттеріне, соның ішінде қауіпсіздік пен жауапкершілікті де сездірмейді. Мысалы, тәуекелді тану және оны жеңу мүмкіндіктерін асыра бағалай отырып, неғұрлым құзыретті жасөспірімдер тіпті, әсіресе «дұрыс» және «дұрыс емес» жауаптары жоқ «белгісіздік» жағдайларда қауіпті әрекеттерге жиі ұшырайды. Атап айтқанда, ешкімге ескертпестен, жалғыздықта бір-бірімен онлайн-танысуға дайын [6].

> ***Сандық құзыреттілік*** - бұл индивидтің өмір сүрудің түрлі салаларында контентпен жұмыс, коммуникация, тұтыну, техносфера инфокоммуникациялық технологияларды сенімді, тиімді, сыни, қауіпсіз таңдау және қолдану қабілеті, осындай қызметке дайындығы

Бұл интернетті пайдалану сандық ұрпақтың өмір салтының ажырамас бөлігі болып табылады дегенді білдіреді. Және бұл өмір салты көп жағдайда олардың ата-аналарының өмір салтына байланысты. Интернет дербестігінің өсуі мен артуы жағдайында ата-аналарға оның құзыретті пайдаланушысы болу, өз балаларымен "бір толқында" болу, олармен олардың өмірінің осы маңызды бөлігін талқылау, жаңалықтарды, мүмкіндіктер мен тәуекелдерді бірге зерделеу маңызды. Жасөспірімдер ересектерге қарағанда белсенді интернет пайдаланушылар болып табылады, яғни ересектерден тез интернет желісіндегі өзгерістерге, жаңа техникалық және коммуникативтік мүмкіндіктерге тап болады. Сонымен қатар, бұл жасөспірімдерді неғұрлым құзыретті пайдаланушы етіп танытпайды: тәжірибені жинақтау- бар проблемалар туралы хабардар етуді кеңейтеді, және де оларды шешу дағдыларын автоматты түрде меңгеруге алып келмейді. Интернет-пайдаланушылар санының өсуімен жасөспірімдер мен ата-аналардың сандық құзыреттілігін мақсатты дамыту міндеті неғұрлым өзекті болып отыр [6].

Сандық құзыреттілікті арттыруда интернетті пайдалану ерекшеліктерін ескеру маңызды. Егер аға ұрпақ үшін электрондық поштаны пайдалану тән болса, онда кіші ұрпақ жылдам хабар алмасуға, үздіксіз жаңалықтар ағыны мен мессенджерлер, әлеуметтік желілерге бағытталған. Жасөспірімдердісараптамалық және психологиялық қолдауды бағыттаудағы сандық құзыреттілікті арттыру бағдарламаларына ерекше талаптар қояды. Сонымен қатар, демалыс күндері жасөспірімдер мен ата - аналардың белсенділік векторлары әр түрлі бағытта болған жағдайда ата-аналар әдеттегі өз істерімен айналысып «шынайы өмірде» қалады, ал жасөспірімдер виртуалды кеңістікке ұмтылады, яғни олар қолдауларды сезініп, виртуальды достар табады және т.б.

Сандық құзыреттілік құрылымына төрт компонент бөлінеді: білім; білік және дағды; мотивация; жауапкершілік (соның ішінде қауіпсіздік). Әрбір компоненттер интернетте әр түрлі қызмет салаларында (контентпен жұмыс, коммуникация, техносфера, тұтыну) әр түрлі дәрежеде іске асырылуы мүмкін. Тиісінше, сандық құзыреттіліктің төрт түрі бөлінді [6, -18б.]:

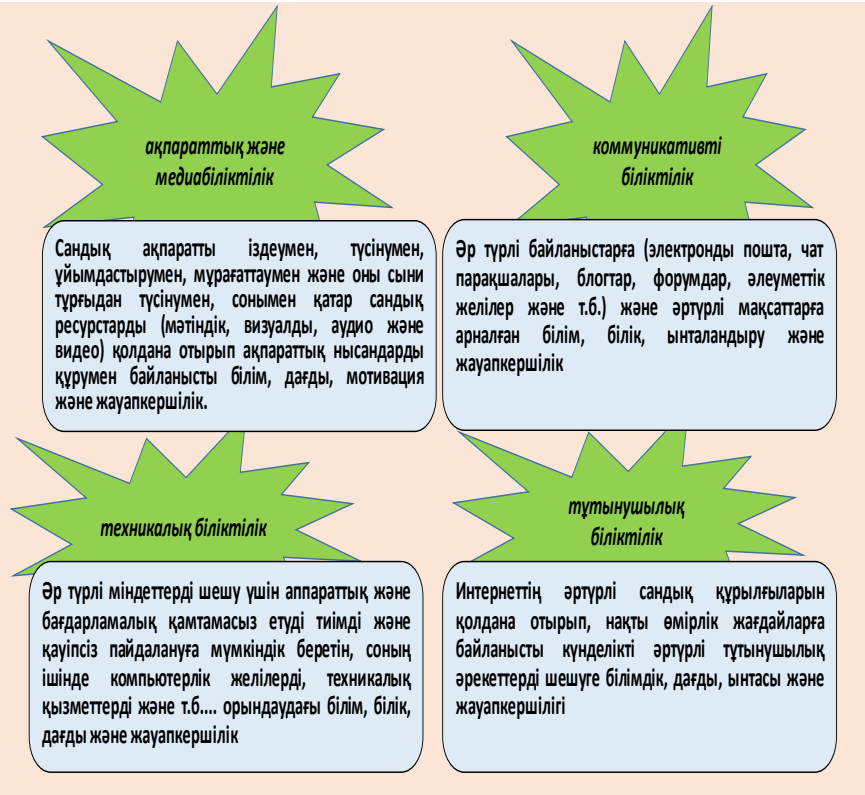

Сурет 3 – Цифрлық компетенцияның 4 түрі

Ұтқыр интернетпен ойын құрылғысын теледидарға қосу арқылы интернетке шығу, т.с.сияқты әрекеттер ата-аналардан гөрі балаларда екі есе көп танымал.

Сурет 4 - Сандық біліктілік деңгейі

Егер интернетке шығу үшін тек ұялы телефондар мен смартфондарды пайдалануды ескеретін болсақ, ұялы интернетті бүгінгі күні іс жүзінде әрбір екінші жасөспірім пайдаланады. Қазіргі заман балалары ата-аналарына қарағанда интернетті белсенді және тиімді пайдалана біледі.

Көптеген жасөспірімдер өз компьютерлерін немесе ноутбуктерін пайдаланады. Ересектер арасында бұл жағдай отбасылық (ортақ) компьютер немесе ноутбук сияқты құрылғылармен айналысатыны белгілі.

Сандық құзыреттілік ересектер мен балаларға интернетті қауіпсіз және сыни пайдалануға мүмкіндік беретін білімді, іскерлікті және дағдыларды қамтуы тиіс. Оқу мен өзін-өзі жетілдіруде АКТ-ның барлық мүмкіндіктерін тиімді пайдалану тәуекелдерді азайтады, жаңа технологияларды меңгеруді ұсынады [6].

Ересектермен салыстырғанда, жасөспірімдер интернетті жалпы алғанда оның жарқын және қараңғы жақтарымен әлдеқайда жағымды қабылдайды, сонымен қатар оған эмоционалдық тұрғыдан қарайды. Жасөспірімдер үшін интернетті пайдалану қызығушылықпен, қуанышпен және ләззатпен байланысты.

Жасөспірімдер мен ересектер өздерінің сандық құзыреттілігін арттыру көздерін әр түрлі көреді Егер жасөспірімдер өздеріне, достарына немесе интернетте арнайы бағдарламалар арқылы білім алуға сенсе, ересектер жұмыс берушілердің, арнайы орталықтардың және өз балаларының көмегіне көбірек сенеді (Сандж зерттеу орталығы баяндамасынан, 2017, Қазақстан) [7].

Сандық біліктіліктің мотивациялық және құндылық аумақтарын есепке алу сандық азаматтық ұғымының табиғатын, құрылымын және даму мүмкіндіктерін түсінуге жол ашады. Интернет желісіндегі адам мүмкіндіктерін кеңейту саналы және жауапты түрде (тұлғаның сандық әлемдегі еркіндігін) жүзеге асыру қажет.

Интернеттің ғаламдық және барлығын қамтитын сипаты адам өмірінің түрлі салаларына оның жаңалығын анықтап қана қоймай, сонымен қатар қызметтің түрлі салалары мен түрлерінде сандық құзыреттіліктің көрінуіне ықпал етеді. Біз адам өмірінің төрт саласын бөліп отырмыз, онда интернет-кеңістіктің үлкен мүмкіндіктері мен жаңа тәуекелдері толық көлемде көрініс табады.

Жауапкершілікті сандық құзыреттіліктің құрамдас бөлігі ретінде қарастыру сандық азаматтың құқықтары мен міндеттерін, сондай-ақ сандық әлемде өзін-өзі ұстау ережелерін түсінуді талап етеді. Жауапкершілікпен байланысты мәселелер балалар мен жасөспірімдерге арналған қазіргі заманғы инфокоммуникациялық технологиялардың қауіпсіздік мәселесімен тікелей байланысты. Бұған

тек ересек адамның және баланың техникалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар интернетте қауіп-қатерлерге тап болған жағдайда пайдаланушылардың арнайы қызметтерге жүгінуі, онлайн-коммуникация процесінде не істеу керектігін түсіну (анонимдік дәрежесіне қарамастан), интернетте шынайы өмірде не істеу керектігін түсіну кіреді.

Жалпы сандық құзыреттілік феномені сияқты, оның құрамына кіретін әрбір құзыреттілік мотивация мен жауапкершілікпен байланысты компоненттерге ие.

Сурет 5 – Интернет кеңістігінің үлкен мүмкіндіктері мен жаңа қауіп-қатері барынша көрінетін адам әрекетінің салалары

Мотивациялық компонент қазіргі заман дәуіріндегі адамның тіршілік әрекетін толықтыратын сандық белсенділіктің, барабар негізі ретінде сандық құзыреттілікке саналы қажеттілікті қалыптастыруды көздейді. Жауапкершілік компоненті онлайн-қауіпсіздік бойынша келесі құзыреттіліктерді қамтиды: интернетте ақпаратпен жұмыс істеу кезінде, онлайн-коммуникация процесінде, интернет арқылы тұтынумен байланысты түрлі міндеттерді шешу кезінде қауіпсіздікті қамтамасыз ету шеберлігі мен дағдылары, сондай-ақ барлық осы іс-

әрекеттерді жүзеге асыру кезінде техникалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету білігі болып табылады [6].

2019 жылдың сәуір айынан бастап Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің Балалар құқығын қорғау бойынша комитетінің бастамасы бойынша барлық білім беру мекемелерінде «Қауіпсіз интернет» кеңауқымды ақпараттық кампания іс-шаралар өткізді. Ақпараттық кампания міндеттері жалпы мектептік жиындар, сынып сағаттарын, дөңгелек үстел, ашық сабақтар, және т.б. іс шараларды келесідей тақырыптарда жүргізу болды: «Интернет дегеніміз не?», ««Қауіпсіз интернет» әлеміне саяхат», «Пайдалы және қауіпсіз Интернет», «Балаларға балалық шақтан қауіпсіз интернет керек», «Интернет және біз», «Ғаламтор желісіндегі қауіпсіздік шаралары», «Интернетті қауіпсіз ету шаралары» және т.б. 2019 жылдың қаңтар айынан бастап «Мен OFFLINE» Халықаралық интернетсіз күніне арналған сабақ кезінде кеңауқымды республикалық балалар акциясы өткізілді. Оған 1-11-сынып оқушылары қатысты. Акция мақсаты - кәмелетке толмаған жасөспірімдердің интернет-тәуелділігін алдын алу, интернетті қолданудағы мәдениеттілікті арттыру, балалрдың интернет-белсенділігіне үлкендердің жауапкершілігін арттыру. Балаларға смартфондардан, компьютерден және ғаламтор желілерінен алшақ болуға шақырып, осы күнді шынайы өмірде болып, жақын туыстарымен, достарымен қарым-қатынас жасап, интернетке қатысы жоқ өзінің сүйікті ісімен айналысуға болатын тәжірибелермен өзара бөлісуге көмектесті. Сондай-ақ, «Халықаралық интернетсіз күн» жыл сайын қаңтар айының соңғы жексенбі күні аталып өтіледі [8].

Сурет 6 - Ата-аналардың пікірі (сілтеме: https://forbes.kz//)

Зерттеулер көрсеткеніндей, қазақстандықтардың 74% интернетті жеке мақсаттары үшін қолданады екен. Әдетте, жасөспірімдердің ғаламторға кіруі демалыс күндері тез көбейеді, ал жасөспірімдер тезарада алынатын сараптамалық және психологиялық қолдауларды алуға бағдарланған, мектептің жұмыс тәртібіне бектілген уақыттан тыс, кез келген уақытта, кез келген жерден және тәжірибе алмасуға және өзара түсінушілікке итермелейтін, ынталандыратын білім беру бағдарламаларына қажеттілік бар [9].

3. Онлайн-тәуекелдер және виртуалды әлемде балаларды қорғау бойынша ата- аналарға көмек беру.

Интернет-тәуекелдердің төрт түрі бар: *контентті, коммуникациялық, тұтынушылық және техникалық* [6].

Контентті тәуекелдермен кез келген сәтте бетпе бет келуі мүмкін: әлеуметтік желілерде, блогтарда, торрент-сайттарда, жеке сайттарда, видеохостингтерде. Контентті тәуекелдер арасында ең көп тарағандарының ішінде келесілер бар: сексуалды бейнелер және зорлық-зомбылыққа, қатыгездік пен кісі өлтіруге қатысты ақпараттар.

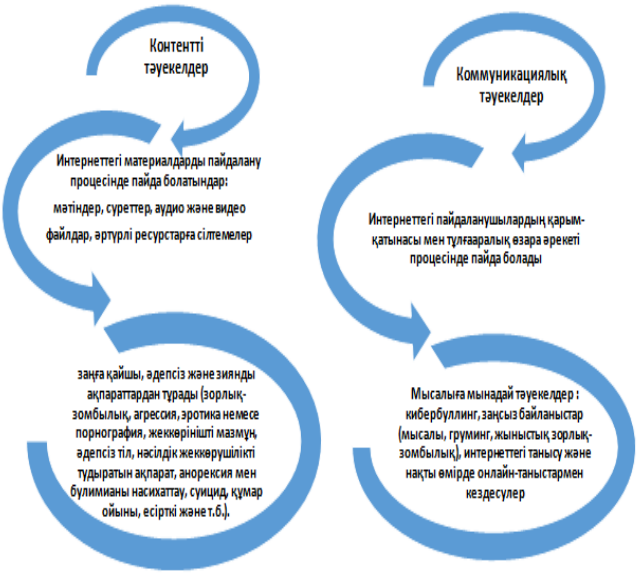

Сурет 7 - Онлайн-тәуекелдер: *контентті, коммуникациялық*

Ал коммуникациялық тәуекелдерге жататындар, чаттар арқылы қарым-қатынас жасауда, онлайн-мессенджерлерде (ICQ, Google talk, Skype), әлеуметтік желілерде, танысу сайттарында, форумдарда, блогтарда кездесуі мүмкін. Қазақстан мен Орта Азияда KPMG киберқауіпсіздік сұрақтары бойынша мамандар KPMG International бастамасы бойынша Алматы және Астана қалаларында бес жүзге жуық оқушылар үшін киберқаупсіздік бойынша тренингтер жүргізген [10].

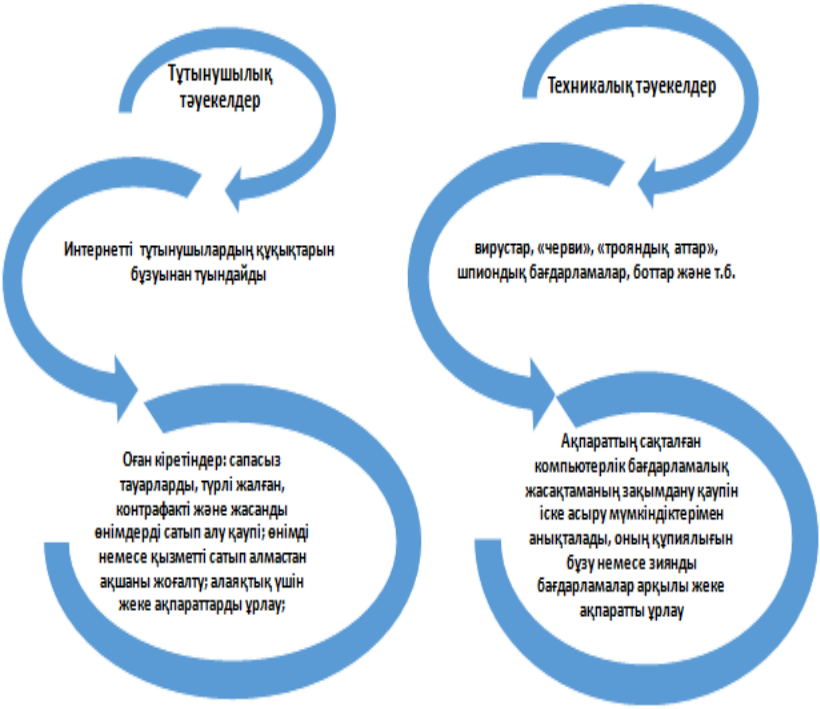

Сурет 8 - Онлайн-тәуекелдер: *тұтынушылық және техникалық*

Қазіргі уақытта біздің балалар интернетте зинды заттарды, оның ішінде наркотиктерді, темекі тарту мен алкогольді, зиянды бағдарламалар мен алаяқтықты ақпараттармен кездеседі, сонымен қатар әлеуметтік желідегі жеке ақпараттар өздеріне қарсы пайдаланып жататын да кездеседі.

Бұл шартты бөлу қауіптердің ең көп таралған түрлерін анықтауға мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, жасөспірімдер мәселеде ұсынылған контенттік және техникалық түрдегі қатердің ең болмағанда біреуімен

жиі кездеседі. Қазақстандағы KPMG мәліметтері бойынша жасы өскен сайын онлайн-тәуекелдерге жиі кездеседі екен.

Егер 7-10 жастағы әрбір үшінші бала аталған тәуекелдердің біреуімен кездеспесе, онда 11-15 жастағы жас тобында тек әрбір онынші жасөспірім интернет-қауіптермен соқтығысудан құтыла алады. Сонымен қатар, әрбір алтыншы ата-ана баланың теріс өмірлік тәжірибесі туралы хабардар емес. Жалпы алғанда, жасөспірімдер интернет-танысына жеке ақпаратты сақтықпен ұсынады екен [10].

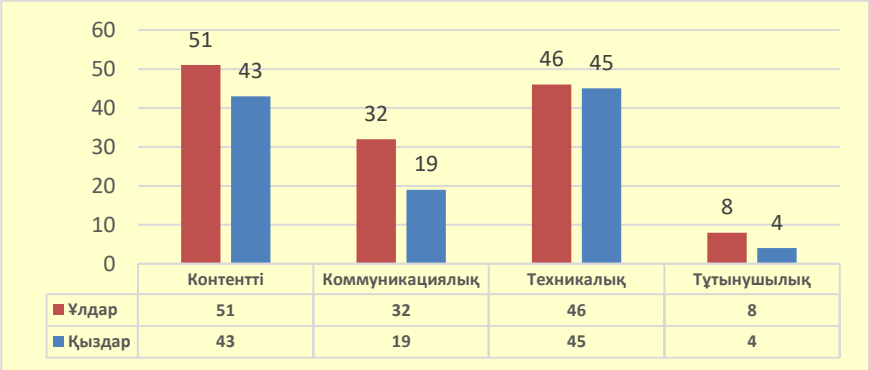

Сурет 9 - Жасөспірімдердің әртүрлі онлайн-тәуекелмен кездесуі, %.

Көбінесе олар өздерінің мүдделері, қызығушылығы мен хоббиі туралы айтуға дайын, әрбір үшіншісі өзінің аты-жөнін, жасын және фотосуретін көрсете алады екен.

Кебіреулері қандай қалада тұратынын, тағы бір бөлігі интернет-танысына телефон нөмірін, мектеп нөмірін хабарлауға дайын екен.

Сонымен қатар, сауалнама алғандардың бесінші бөлігі өзі туралы ештеңе айтпауды қалайды. Қыздар өзі туралы жалпы ақпарат беруге бейім (өз қызығушылығы, еліктеулері мен хоббиі), ал ұлдар арасында өз телефон нөмірін бөлісуге дайын және өзі туралы ештеңе айтқысы келмейтіндер де көп. Есею жасына қарай өзі туралы ақпаратты бөлісу ниеті аздап артады.

Басқа кең таралған қауіпті мінез-құлық бейтаныс адамдарға интернетте жеке ақпарат беру. Оған қоса балалар желіде белсенді араласады, оның үстіне олардың қарым-қатынас шеңберінің елеулі үлесін өмірде таныс емес адамдар құрайды. Әрбір үшінші жасөспірім

коммуникациялық тәуекелге кездеседі, бірақ оны ата-аналары біле бермейтіндігін тәжірибеде байқалды.

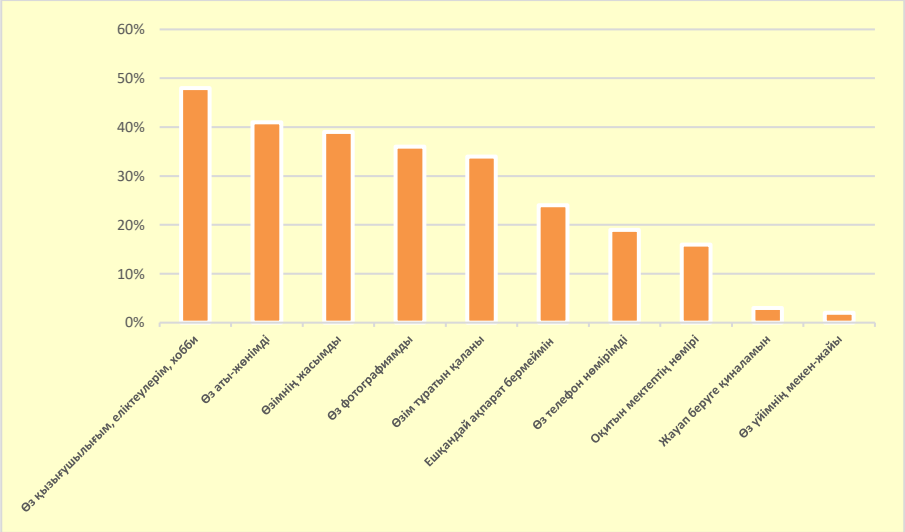

Сурет 10 - «Егер интернетте жаңа досыңмен таныссаң, және ол сен туралы көбірек ақпарат алғысы келетінін айтса, сен ең алдымен өзің туралы қандай ақпаратты берер едің? » сұрағына жасөспірімнің берген жауабы, %.

Мұндай жағдайда, интернеттегі тәуекелдердің жиі кездесетіндері – зиянды бағдарламалар, зорлық-зомбылық көрсететін, жыныстық еліктеуге қатысты бейнелер бар контенттер. Масқаралау, төмендету, ізге түсушіліктер, есірткіні, ішімдікті, темекі шегуді насихаттауы, профилді бұзу сияқты пікірлерді жасөспірімдер сирек белгілеген. Оған қоса достарымен, ата -аналарымен құпия сөзді бөлседі. Қыздар өз аккаунттарының құпия сөзін басқа адамдарға беруге бейім [10].

Коммуникациялық тәуекелдердің ішінде кибербуллинг көш бастап тұр - жасөспірімдер соңғы кездерде желіде қорлау немесе қудалауға тап болып жатады.

Ата-аналардың ұсыныстары жасөспірімдердің жауаптарына жақын болғанымен, бірақ барлық тармақтар бойынша «артта қалды» - яғни ата-аналар нақты жағдайды дұрыс бағалай алмауы мүмкін, бұл жерде пайдаланушылар өздері қауіптерге тап болу ықтималдығын

арттырады, қауіпсіздік ережелерін сақтауға жауапсыздықпен қарайды. Мысалы, кейбір жасөспірімдер әлеуметтік желіде немесе электрондық поштада өздерінің аккаунттарынан құпия сөз бере бермейді.

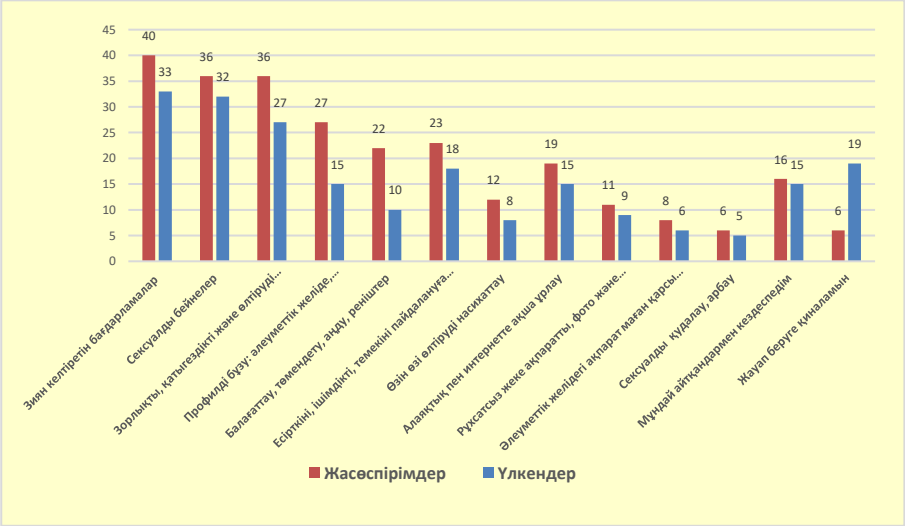

Сурет 11 - Соңғы жылдары жасөспірімдер қандай жағдайға тап болуда: балалар мен ата -аналар арасында салыстырулар, %.

	Жақын досыма	Ата анама	Ағама/әпкеме	Достарыма	Бөтен адамға	Ешкімге бермедім	Жауап беруге қиналам
Ұлдар	18	11	7	9	2	63	2
Қыздар	23	13	7	8	2	58	3

Сурет 12 - «Әлеуметтік желіде немесе электрондық поштада өз аккаунтыңыздан құпия сөзді бердіңіз бе?» деген сұраққа жасөспірімдердің жауабы, %.

Демек ата-аналар әртүрлі білім көзінен келетін медиахабарламалар мен ақпараттарды өз балаларының қаншалықты дұрыс бағалай алатынын білуі керек!

4. Компьютерлік қауіптерден балаларды қорғау: баланың компьютермен қатынас жасау салдарының медициналық-физиологиялық аспектілері.

Бұл бөлімнің негізгі мақсаты баланың компьютермен қатынас жасау салдарының медициналық-физиологиялық аспектілерін қарастыру болып табылады.

Бүгінде, әрбір ата-ана өзінің кішкентай еркесінің сандық және компьютерлік технологияны жақсы меңгергенін, заманына сай білімді, білімдер мен дағдыларды біліп өмірде жетістіктерге жеткенін қалайды.

Сонда бәрінің алдында мынадай сұрақ туады: баланы қай жастан бастап компьютерге отырғызу керек? Біз медициналық, психологиялық, әлеуметтанушылық кітаптарды қарастыра келе мамандардың ұсынуы екі жасқа дейінгі балаларға телефон, компьютерді, гаджеттерді бермеуі керекекен.

А.Днепровтің «Компьютерлік қауіптерден балаларды қорғау» деген еңбегінде компьютермен жұмыс істеу (ойын ойнау, ұзақ оқу) кезінде адам организміне түсетін физикалық жүктеме жайында сипаттама береді [11, -34б.]:

1. Дене жағдайы, монитор алдында, пернетақта мен тышқан арқылы жұмыс істеу өте қатаң белгіленген. Кітапқа қарағанда, монитор әрқашан өз орнында тұрады, ал тышқаны бар пернетақтаны қағаз парағы сияқты үстелден қозғалта алмайсың, оның пішіні де, өлшемі де кедергі келтіреді.

2. Адамның дене тұрысы, тіпті компьютерде отыратын ересек адамның өзі де эргономикалық талаптардан алыс. Жазу үстелі – машина үшін ең сәтсіз орын, өйткені оның конструкциясы басқа мақсатқа сай ойластырылған. Үстелдің биіктігі мен тереңдігі монитор мен ақпаратты енгізу құрылғыларын орналастыруға мүлдем сәйкес келмейді. Алайда, көптеген арнайы «компьютерлік» үстелдерді сатып алу - проблеманы шешу емес. Компьютерлік жиһазды дайындаушылар оны оның алдында отырған адам үшін емес компьютер үшін ыңғайлы жасауға тырысатын сияқты. Бала кіші жаста болып, компьютер алдында отыруы оның өсуіне кері әсерін тигізеді.

3. Монитор экранында өз-өзінен пайда болатын бейнелер. Қоршаған заттар әдетте әлдеқайда аз жарықтыққа ие. «Қағазбен» жұмыс кезінде бізден әртүрлі қашықтықта орналасқан түрлі заттарға шамамен бірдей жарықтық пен тұтастылықта назар аудара аламыз. Мониторға, әдетте, үзбей қараймыз: жиі қоршаған заттарға көңіл аудару өте қиын, әсіресе қараңғы бөлмеде. Ал егер, бөлмені жарық ететін болсақ, онда ол да жайлылықты тудырмайды, экранда жарқырайды.

Әлеуметтік желіде ұзақ болу туралы не айтуға болады?

Психолог мамандары көрсеткендей, компьютерлік тәуелкелділік және оның жас ұрпақ үшін өте қауіпті салдары шын мәнінде бар екенін айтамыз. Мұндайда біз қатты тәуелділіктің медициналық және физиологиялық салдарын жалпылауға тырысамыз, яғни болашақта баланың денсаулығына әсерін де сипаттаймыз, компьютермен жұмыс істеу барысында балаларға қауіпсіз жағдай жасау мүмкіндіктерін ұсынамыз [12].

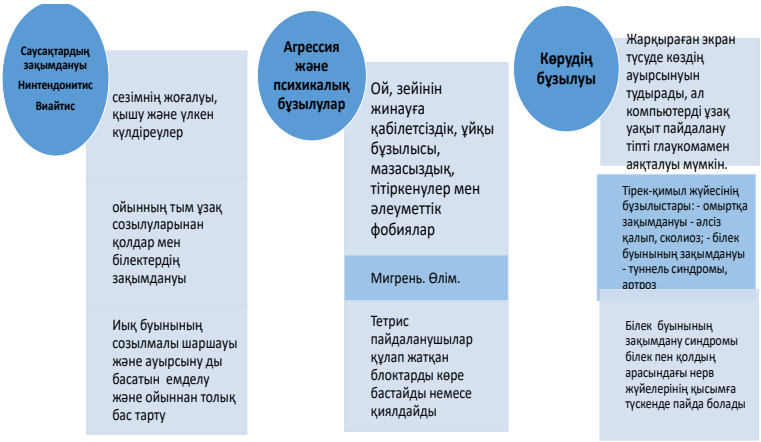

Сурет 13 – Компьютерге қатты тәуелді баланың медициналық-физиологиялық салдары

«Компьютерлік көру синдромы» (КЗС, Computer Vision Syndrome) байқалса, онда арнайы дәрігерге барғаныңыз дұрыс.

2 лайфхак: баланың компьютерге тәуелділік дәрежесін анықтау бойынша

Балалардың қызығушылық табиғаты оларды интернет сайттарында дискриминациялық, сексуалдық, зорлық-зомбылық мазмұнындағы ақпараттарға, балаларды белгілі бір әрекетке, атап айтқанда оның психикалық және физикалық денсаулықтарына қауіп төндіретін әрекеттер жасауына итермелейді [13].

Ата-аналар олармен қарапайым ғана тест жүргізу арқылы баланың компьютерлік тәуекелдік дәрежесін біле алады. Балаға өтініш білдіру арқылы қарым-қатынас жасайды, мысалы:

«Маған әжеңе сыйлық жасауға көмектесші, өтінш» немесе «Маған мына шашылып жатқан моншақтарды жинауға көмектесші, өтініш»

Бала компьютер алдында отырғанда немесе ойнап отырған кезінде ғана осы өтінішті айтып қолданыңыз.

Баланың әсер беру тәсілдері

А. Бала өтінішке жеңіл әрі тез жауап береді, көмектеседі, басқа әрекетке тез көңіл бөле алады, компьютер туралы ойдан аулақ болады – тестік байқау кезінде толық еркіндікте болады.

Б. Бала өтініштің екінші-үшінші ретінде ғана мән береді, өтінішті әрең орындайды, көңілі толмайтынын көрсетеді, тырысып пысқырынады.

- 1-ші дәрежедегі тәуелділік, бір ай ішінде жаңа ойыншыққа ие болғандай немесе бастапқы кезең, одан кейін тәуеліліктің 2-ші кезеңіне өтеді.

В. Бала өтініш жасағанға мән бермейді, оған қатынас жасау барысында естімейді, ойынды үзбей ойнайды – тәуелділіктің 2-3-ші дәрежесі.

Егер бала Б немесе В жүйесінде ұстаса, онда балаға белгілі-бір уақыт (байқаған күннен бастап) көңіл аудару қажет. Оған өтініш жасағанда нақты айту керек, мысалы, «Балам, маған көмектесші, өтініш. Мен жалғыз өзім шамам келмей тұр. Маған сенің көмегің қажет! Өтініш, ойыныңды қоя тұршы, маған көмектес». Егер Сіздің өтінішіңізді бала дұрыс орындамаса, онда оны компьютерге тәуелді деп нақты шешім шығара аласыз және арнайы мамандандырылған көмек керек.

Сурет 14 - Компьютерлік тәуелділік себептері

Соңғы уақыттарда, ата-аналар мен педагогтар баланың сөйлеу әрекетінің тежелуін жиі айтуда – балалар кеш сөйлейді, аз және нашар сөйлейді, олардың сөздік қоры аз және қолданыстағы ғана. Қазіргі кезде әрбір екінші балаға арнайы логопедтік көмек керек екенін жоққа шығара алмаймыз.

5. Интернет тәуекел факторы ретінде.

Жасөспірім – енді ол бала емес, бірақ әлі ересек те емес. Оның бойында «есею сезімі», жаңа мағыналар, ересектік өмірдің құндылықтары пайда бола бастайды, бірақ ересектер әлеміндегі өзараәрекеттестік жоқ кезеңі

XX-шы ғасырдың 50-ші жылдарының басында білім беру мекемелерінде жас өспірімдер үшін денсаулықты нығайту және алдын алу шараларын өткізудің маңызды орны болып саналды. Мектеп балалардың уақытты көп өткізетін орны болып табылады; өзінің жеке тұлғалық сапаларын және салауатты өмір сүру дағдыларын дамытуы мүмкін; место, которое они хорошо знают и где могут обсуждать серьезные проблемы. Психологияда жасөспірімдік кезең дағдарыстық кезең ретінде сипатталады, яғни балалықтан ересектік кезеңге өту кезі. Бұл кезеңде жтекші әрекеттің бірі құрбы-құрдастарымен қарым-қатынас болып табылады. Өзін қоршаған достарымен және сыныптастарымен бірге болу ересек адамдарға қарағанда ерекше және маңызды.

Жасөспірімдік шақтың қиын кезеңі баланың өзінің ішкі әлемінің

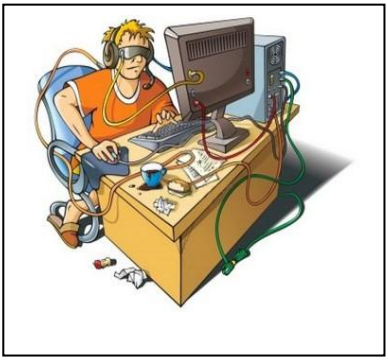

қақтығыстарынан ғана тұрмайды, сондай-ақ оны қоршаған сыртқы ортамен де әжептәуір қақтығыстарға түседі. Жаңа, ересектер әлеміне енуде қайшылықтарға, яғни жасөспірім өз бетінше шешім қабылдауда, оны сыртқы ортаға түсіндіріп беруде қиындықтарға кезігеді.

Мириам Йозуэ (Молизе Университеті, Кампобассо қ., Италия), психолог, докторант, психологиялық және психиатриялық

оңалту курсының оқытушысы [14, -55с.]. Балалар мен жасөспірімдер арасындағы суицид интернетке тәуелділіктің салдары ретінде алдын алуды ұсынды. Көпшілікке белгілі, суицидтің негізгі себептері: мәдени-этникалық ерекшеліктер, өмір сүру деңгейінің төмендігі, әлеуметтік-экономикалық жағдай, діни наным-сенімдер, болашақ алдындағы қорқыныш болып табылады. Балалар мен жасөспірімдер үшін суицидтік мінез-құлық себептері, тәжірибе көрсеткеніндей, әдетте ата-аналармен қарым қатынасына, мұғаліммен және білім беру мекемесінің әкімшілігімен қатынасына байланысты болып жатады.

КОМПЬЮТЕРЛІК ТӘУЕКЕЛДІЛІКТІҢ ПСИХИКАЛЫҚ ДЕНСАУЛЫҚҚА ӘСЕРІ МЕН САЛДАРЫ

Өздерінің ой-ынталарын, энергияларын компьютерде отыруға ойнауға жұмсайды; шексіз мүмкіндіктер болатыны жайлы иллюзияға беріледі; өз қылықтары мен әрекеттеріне жауапкершлікті сезінбейді. Мұндай иллюзиялар бала психикасын бұзады, баланың эмоциялық бұзылыстарына әкеледі, яғни жағымсыз эмоциялармен қалып қалады, суық сезімде болады, жатырқап тұрады, өз күшіне сенбейтін сезімдерін көрсетеді. Есейе келе олар болашақта мансаптық әрекеттерде де, жеке өмірінде де қиындықтарға

Бала компьютерлік ойында виртуалды кейіпкеріне өзінің агрессиясын сол уақытта «шашыратып» жібереді, және ақиқатта болатын жәйттерге селсоқ қарайтын болады. Бұл уақытта жақын ересектермен, соның ішінде компьютерлік қауіпсіздік тақырыбына қарым-қатынас сондай сенімді бола алмайды

Балаларда өз құрбы-құрдастарымен, үлкендермен қарым-қатынас жасауы қиындайды: өзін дұрыс ұстамайды, қызу қандылық (ашу ызамен, байбалам салуы, ренжігенін ашық көрсетумен) жауап берген кезде оның бойында соматикалық өзгерістер (қызарып кетуі, терлеуі және т.б.) байқалады; негативизм, бірбеткейлік, дау-дамайшыл, қатыгездік, қарым-қатынаста жағымсыз қатынастар үнемі байқалады.

Сурет 15 - Компьютерлік тәуекелділіктің психикалық денсаулыққа әсері мен салдары

Сол мектепте жас өскін баланың әлеуметтік сұранысы, яғни өзін-өзі құрметтеуге деген қажеттілік, баланың өзіне ерекше болып келетін үлкендер тарапынан жағымды бағалауларды қажет етеді.

Отбасылық әсер ету де болады, яғни отбасы тарихында өзін-өзі өлтірудің болуы суицид тәуекелділігін арттырады. Оған қоса, ата-аналардың тұлғалық ерекшеліктері де, оның ішінде депрессиялық, апатия, неврозды әрекеттердің болуы суицид динамикасына фактор болуы мүмкін.

Сонымен, компьютердегі бала қауіпсіздігінің алғашқы шарты – компьютерде ұзақ отыру зияны туралы ақпартатандыру; екіншіден – компьтерде отыру орнын дұрыс ұйымдастыру; үшіншіден – күн тәртібі ережесін сақтау.

6. «Интернет-тәуекелділіктің» негізгі түрлері.

Соңғы уақыттарда интернеттің әсері туралы оның психологиялық дерттің белгісі екенін, әлеуметтік желіге тәуелділік ретінде жиі айтып және жазып жүр. Бұл психологиялық дерттің жаңа заманауи формасы болып табылады.

Мұның себебтері түсінікті, өйткені әрбір адамның бойында ашық және жасырын қажеттер бар, оларды қанағаттандыруға ұмтылушылықтар болады. Сол қажеттерге қарым-қатынасқа деген, өзін-өзі жетілдіруге, уақытты үнемдеу және т.б., ал әлеуметтік желі осы қажеттердің бәрін қанағаттандыратындай сезім береді. Мұндай тәуелділік көптеген адамдарда біртіндеп дами түседі, сөйтіп біркезде әлеуметтік желіге тұзақталады, сонда адам «желігі мықтап отырып алады», интернетті көп пайдалана түскен сайын, шынайы өмірде сүру әлдеқайда қиынырақ болады. Мысалы, өзіңізде байқауға болады: Бірнеше күн компьютерге отырмай көріңіз егер тәуелділікті байқау үшін бақылап көріңіз: егер интернетке кіруді қатты қаласаңыз және кіре алмаған кезде қатты депрессияға түссеңіз, онда бұл тәуелділік симптомының комплекстерінің бар екенінен хабар береді. Тәуелділік көптеген қиындықтар мен проблемаларға әкеледі: комплекстер пайда болады, депрессия, қорқыныштар, көңіл-күйдің болмауы мен қобалжулардың орын алуы. Бұл дегеніміз жаңа заман ұрпақтарын өмірге бейімдеудің, индивидтік дамуының, адамның қажеттері мен қабілеттерінің, өмірге бағыт-бағдарын қалыптастырудың, өзін-өзі

жетілдіруін өзектендірудің өзекті әрі тиімді тәсілдерімен қамтамасыз ету.

И.В.Роберт (РБА академигі, Ресей) ақпарттық-оқу әрекетін бөліп көрсеткеніндей бала тұлғасының ақпараттық қауіпсіздіктеріне төнетін қауіптердің төмендегідей түрлерін ұсынады[15, -133б.]:

Сурет 16 - Ақпараттық әсер ету қауіптері

Интернет-технологияның жаңа түрлері пайда болса, оған да тәуелділіктің жаңа түрлері пайда болады. Американдық ғалым Kimberley S. Young (1994 ж., АҚШ) Интернет-тәуелділіктің бес негізгі түрлерін бөліп көрсетеді [16]:

1) компьютерлік тәуелділік (computer addiction): компьютермен жұмыс істеуге (ойын ойнауға, бағдарламалау немесе басқа да әрекеттер жасауға) құмартушылық;

2) желідегі компульсивті навигация (net compulsions): мәліметтер базасынан өшіп кеткен ақпараттарды барынша іздеу;

3) ақпараттардың шамадан тыс жүктелуі (information overload): тікелей интернеттегі ойындарға құмарту, онлайн аукциондар мен электрондық сатып алуға патологиялық байлану;

4) киберсексуалды тәуелділік (cybersexual addiction): «киберсекске» тәуелділік, басқаша айтқанда интернеттегі порнографиялық сайттарға кіру, чаттарда жыныстық қатынастар туралы пікірлесу немесе «үлкендерге» арналған жабық топтарда болу;

5) киберкоммуникативті тәуелділік (cyber-relational addiction): әлеуметтік желідегі, форумдардағы, чаттардағы қатынастарға, топтық ойындарға және телеконференцияларға тәуелділік, нәтижесінде отбасындағы шынайы өмірін виртуалды достарымен айырбастайды.

Киберкоммуникативті тәуелділікке бейімділігін диагностикалау мен тәуекел тобын анықтау тәуелділіктің алдын-алу мен түзетуде маңызды рөл атқарады. Ол үшін киберкоммуникативті тәуелділік деңгейін анықтауда жоғары дәрежедегі сенімді диагностикалық әдістемелерге ие болу қажет.

Біз ұсынып отырған оқу құралымызда психодиагностикалық әдістемелерді таңдап ұсындық (Қосымшалар 5, 6, Интернет-тәуелділікке тест (С.А. Кулакова, 2004.), олардың көмегімен интернет-тәуелділікті ерте басталған сәтін анықтауға болады. Яғни тәуелділіктің қалыптасып келе жатқан кезінен бастап арнайы маманның көмегіне жүгіну керек, дегенмен дәл қазіргі уақытта интернетке тәуелділіктің әртүрлілігін, оның ішінде киберкоммуникативті тәуелділікті анықтау үшін әдістемелер жеткіліксіз болып тұр[17].

7. Балаларды интернеттегі зиянды ақпараттардан қорғаудың шетелдік тәжірибелері

7.1 Европалық Одақ: арнайы бағдарламалар

«INSAFE-Қауіпсіз Интернет» бағдарламасы

- INSAIF желісінің мақсаты - үйлестіру, алға жылжыту, әсерді оңтайландыру және белгілі бір әрекеттерді жүргізу арқылы Интернет пайдаланушыларының (әсіресе ата-аналар мен балалардың) хабардарлығын арттыру. INSAIF желісі ұлттық орталықтарды - ЕО-ға мүше мемлекеттердің қауіпсіз интернет-хосттарын, сондай-ақ ассоциацияланған торап ретінде жұмыс істейтін Австралияның NetALert желісін қамтиды.

Бағыттары

- желідегі заңсыз ақпаратты анықтауға арналған Интернет желісінің "жедел желісін" құру және оның жұмысы;
- ата-аналар мен балаларға Интернеттегі қауіптер туралы және оларға қалай қарсы тұру керектігі туралы таныстыру жөніндегі іс-шаралар;
- балаларға кеңес беру үшін сенім телефондарын , "жедел желілерді" құру;
- Интернет-контент сүзгілерін құрастыру және ендіру.

Халықаралық ассоциация «Жедел желілер»

- INHOPE- заңсыз ақпаратпен, әсіресе Интернеттегі балалар порнографиясымен күресу үшін құрылған, оған Интернеттегі заңсыз ақпаратпен күресу үшін Еуропалық Мүше мемлекеттердің үкіметтері құрған ұйымдар және АҚШ, Австралия, Оңтүстік Корея және т.б.сияқты мемлекеттердің өкілдері кіретін ұйымдар қатысады.
- ENISA- Еуропалық желілік және ақпараттық қауіпсіздік агенттігі
- PEGI ойындардың жас ерекшелігі бойынша жалпыеуропалық жүйесі

7.2 Интернет желісінде балаларды қорғау: Американдық және Британдық тәжірибелер

АҚШ

- Балаларды интернетте қорғау туралы заң, (The Children's Internet Protection Act 2000 – **CIPA**)
- «Балалардың жеке өмірін қорғау туралы" Заңы. 1998 ж. (The Children's Online Privacy Protection Act of 1998 – **COPPA**) (АҚШ Федералды заңы. Title 15, Section 6501).
- 2006 ж. бастап, бес ірі интернет-компания балаларды асыра пайдаланатын интернет-қылмыскерлермен күресу үшін технологияларды тарату кампаниясын бастау үшін Қараусыз қалған және балаларды пайдалануға қарсы күрес ұлттық орталығымен (NCMEC) бірігуге дайын екендіктерін жариялады. AOL, Yahoo!, Microsoft, EarthLink и United Online Интернеттегі балаларды қанаушылардың қылмыстық әрекеттерін болдырмауға арналған технологияларды дамыту және қолдану арқылы NCMEC-пен Технологиялық коалицияны қаржыландырады.

Британдық тәжірибе

- «Таза линия» («Cleanfeed») атаумен Британ Телекоммуникациясының(British Telecommunications) Интернет-провайдерлері осы қызметті пайдалана отырып, Интернет-трафикті қамтамасыз етеді , балалардың әдепсіз суреттері бар беттерді сәйкестендіру үшін Интернет (the Internet Watch Foundation) қадағалау қорының деректерін пайдаланады. Мұндай беттер табылған кезде, іздеу парағын немесе ескерту бетін ашудың орнына «URL табылмады» деген қате туралы хабарлама пайда болады. Басқа ISP-де осыған ұқсас жүйелер қолданылады, мысалы, «WebMinder». 2007 ж. соңында Интернет-провайдерлер таза линия («Cleanfeed») веб-сайттарын бұғаттау жүйесін қолдана бастады. Қазіргі уақытта провайдерлер тек балалар порнографиясын қамтыған сайттарды ғана бұғаттайды, дегенмен, қолданылған жүйе тізімдегі кез-келген сайтты бұғаттауға мүмкіндік береді.

Ұялы байланысты пайдалануда балаларды қорғау

- Федералды байланыс комиссиясы (FCC) қызметтерді төлеу ережелері «900 Ережелері»(pay-per-call), деп аталатын қоңыраулар үшін төленеді. Тұтынушыларды кездейсоқ қоңыраулардан қорғау және олар үшін ақы төлеу қажеттілігі үшін, коммерциялық қызметтер көрсетілетін нөмірі 900 нөмірінен басталуы керек. Бұл ата-аналарға 900 және одан басталатын нөмірлерге қоңырауларды бұғаттауға мүмкіндік береді, осылайша сіздің балаларыңыздың телефондағы ойын-сауықтары үшін ақы төлеу үшін қалтаңызды қорғайды, сонымен қатар балалар қажетсіз ақпараттан қорғалады.

7.3 Ресейдегі қауіпсіз интернет орталығы.

Жалпы ақпарат

- 2004 ж. ЮНЕСКО-ның «Баршаға арналған ақпарат» бағдарламасының Ресей комитетінің Ресейдегі және ТМД-дағы Microsoft кеңсесімен ынтымақтастығы басталды.
- Ресейде INHOPE халықаралық ассоциациясының байланыс телефондары "Достық Рунет" Қоры және Ресейдегі Ұлттық Интернет Қауіпсіздік Орталығымен қамтамасыз етілген.
- 2007 ж бастап. Интернет-провайдерлер "Таза желі" веб-сайттарымен бұғаттау жүйесін қолдана бастады.

Мазмұны

- Интернеттегі қауіптер туралы материалдарға жадынамалар, бейнелер, зерттеулер, статистика, кеңес беру және психологиялық көмек бөлімі, заңсыз контент туралы ақпарат жинауға және оның жабылуына ықпал ететін сенім телефондары, сонымен қатар арнайы тақырыптық жобалар жатады;
- Интернет ортада балалар мен жастардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету; теріс контенттерге қол жеткізуді шектеу жөніндегі іс-шаралар; жағымды контентті қалыптастыру; қауіпсіз Интернет мәдениетін дамыту, нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру.

«Онлайн балаларына» көмек беру телефон желісі

- Интернетті немесе мобильді байланысты пайдалану кезінде қауіпті немесе жағымсыз жағдайға тап болған балалар мен жасөспірімдерге психологиялық көмек және ақпараттық қолдау көрсету; сондай-ақ, сенім телефондары ата-аналар мен мұғалімдерге балалардың Интернетті және мобильді байланыстарды қауіпсіз пайдалану туралы тақырыпта кеңестер береді.

БАЛАЛАРДЫ ЗИЯНДЫ АҚПАРАТТАРДАН ҚОРҒАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ҮЛГІЛЕРІ

I. **Германиядағы** кәмелеттік жасқа жетпеген балаларды деструктивті әсер беретін ақпараттан қорғау жүйесі**.**

-зорлық-зомбылықты көрсететін, садизммен, гомосексуализм және педофилиямен сипатталатын ақпараттық өнімдерді шығаруға, таратуға және тасмалдауға жауапкершілікке тартылады.

-кәмелетке толмаған балаларға порнографиялық материалдарды сатуда және сондай материалдарды жасөспірімдерге қолжетімді жариялайтын орындарды жауапкершілікке тартады.

- кең ауқымды дау-дамайды шешудегі, кісі өлтіру және қатыгездікті сипаттайтын зорлық - зомбылықты жариялау да зиянды болып табылады.

II. **АҚШ-та** балаларға арналған домендік аймақтар жұмыс жасайды, әрбір ақпаратты балалардың қатысуымен өндіру қолға алынған, - мысалы kids.us.

III. **Канадада** бейнеөнімдерің жасерекшеліктік жүйесі бойынша таратылады. Көпшілік қабылдаған балалар үшін қауіпті деп саналатын контентке жататындар: зорлы-зомбылық, жалаңаштық, эротизм, жаман сөздер, сұмдық қойылымдар, қатыгездік, қорлаушылық, өрескелдік (дөрекі, ұятсыз) сөздер.

IY. **Ұлыбританияда** әтүрлі жастағыларға арналған ақпараттық өнімдер үшін эфир уақытында көрсетуде «уақыт сызығын» пайдаланады. Балалар үшін: әдепсіз ақпараттық өнімдер, оның ішінде алкогольді қолдануды, есірткіні, темекі шегуді ынталандыру, зорлық-зомбылықты (әсіресе, отбасылық) қиянат, жыныстық қатынас және жалаңаш денені көрсету мазмұнындағы ақпараттық өнімдер қауіпті болып табылады. Мұндай шектеулер жаңалықтарды көрсету кезіне де қатысты, атап айтқанда апаттар мен террористік актілердің суреттері сияқты белгілі бір мазмұнды көрсетуге рұқсат етілмеген жағдайда. Осы мазмұндағы жаңалықтар трансляцияларының толық нұсқасы кешкі 21-ден кейін шығады.

Y. **Франция**да 22:30-ға дейін теледидар мен радиода эротика мен қатыгездік көріністері бар ақпараттық өнімдерді көрсетуге тыйым салынады, сондай-ақ 20:30-ға дейін ондай өнімдерді жариялауға да тыйым салынады. Мемлекеттік орган қызмет етеді – Францияның

Жоғары аудиттік кеңесі, оның міндеттерінің бірі теледидарда балалар мен жасөспірімдердің сезімдерін қорғауды бақылау болып табылады. Киноөнімдерің жасерекшеліктік сипаты бар.

YI. **Нидерланд тәжірибесінде** «Кейквейзер» аудиовизуалды өнімдерге таңбалау жүйесі құрылған, ол бес жасерекшелік маркер мен алты ілеспелі контент сипаттамаларын көрсетеді, атап айтқанда: қоқынышты фильмдер, зорлық-зомбылық, эротика, есірткіні (алкогольді) қолдану, ұрып-соғу, дискриминация немесе кемсіту. Ақпаратты тұтынушылар теріс мазмұндағы контенттер туралы шағымдануға арнайы телефон нөмірін қолдана алады.

8. Балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Біздің міндетіміз - зиянды әсер ететін ақпараттар арқылы, соның ішінде Интернетте таратылатын ақпараттардан баланың денсаулығы мен оның дамуына, атап айтқанда физикалық, психикалық, рухани және адамгершілік сезімдеріне қауіп әкелетін тәуекелдерді жою [18].

Компьютерге тәуелділіктің алдын-алудың кейбір аспектілері:

1. *Экономикалық аспект:* Интернетте жұмыс істеуде қысқа уақытқа болса да шыға алмауы және көңілін басқаға бөле білмеуі; Интернет туралы жабысқақ пікірінен арылыту кезінде ашуланшақтық пен реніштің болуы; Интернетте жұмыс жасау қалауы бойынша уақыттың созылуы, сол уақыт сеансы кезінде нақты уақытты жоспарлай алмай қалуы, Интернетте көп ақша жұмсауға талаптануы, тіпті қарызға батқан күнде де тоқтай алмауы;

2. *Тұлғааралық аспект*: Интернеттегі жұмыс ұзақтығы мен жиілігін азайтамын деп достарына және отбасы мүшелеріне өтірік айтуға дайын тұруы, Интернетте отырғанда үй жұмыстары мен сабақтарын дайындауды, маңызды жеке кездесулерді, сүйікті істері туралы ұмытып кетуге деген қабілетілік пен бейімділік; кінәдан немесе дәрменсіздік сезімдерінен, мазасыздықтан немесе депрессиядан арылу үшін интернетте отырып эмоционалды көңілді көтеру мен өзіндік эйфория сезіміне ие болуға деген ұмтылыс пен қабілеттілік; мұндай өмір сүрудің сын-пікірлеріне құлақ аспауы; Интернеттегі жұмыспен айналысу барысында досын жоғалтуға және құрбы-құрдастарының ортасынан шығуға дайын болуы;

3. *Денсаулық аспектісі*: ұйқының азаюы, жеке гигиенасын сақтаудағы физикалық белсенділіктің төмендеуі; тамақтану туралы үнемі ұмытуы мен тәбетінің болмауы.

Балалардың психикалық және физикалық денсаулығына, тұлғалық дамуы мен әлеуметтенуіне қауіптілік белгілері:	
- Егер бала оны ойыннан алшақтату кезінде агрессияны көрсетсе және сіздің өтініштеріңізге жауап беруді тоқтатса;	- Егер сіз компьютерде өткізетін уақытты азайтсаңыз, бала депрессияға түссе, баланың көңіл-күйі жабырқаулы болса;
- Жеткіншек оқушы оқуда және (немесе) құрдастарымен қарым-қатынаста қиындықтарға тап болады.	- Бала сізден ғаламторда қанша уақыт өткізетінін және қандай сайттарға кіретінін сізден жасырады.
- Бала үнемі компьютерлік ойындар мен Интернет туралы ойлап жүреді және қызыға сөйлеседі, виртуалды әлемге оралуды қуанышпен күтеді.	- Балаңыздың күн тәртібі, оның ішінде диета және ұйқы режимі бұзылады.

Сурет 17 - Балалардың психикалық және физикалық денсаулығына, тұлғалық дамуы мен әлеуметтенуіне қауіптілік белгілері:

Интернеттегі тәуелділіктің көріністерінің пайда болуы көбінесе басқа тәуелділіктерді немесе психикалық бұзылуларды жасырады.

Интернетке тәуелділік симптомдардың кеңеюі, ықтималды пайдаланушылардың санының көбейуюі, баспасөздегі алдап-арбаушылық қазіргі уақытта психикалық денсаулық бойынша мамандар мен осы құбылысты зерттеушілер үшін өте өзекті.

«ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІДЕГІ ҚАУІПСІЗДІК БОЙЫНША 5 ЛАЙФХАК»

1. Егер сіз балаңыздың тәуелді екеніне көз жеткізсеңіз. Яғни баланың сабақтар мен кездесулерді жіберіп алуы, үй жұмысын орындамауы және орындауды ұмытуы, достары мен құрбы-құрдастарымен байланысты үзуі сияқты «симптомдар» болса, онда «Компьютерді патологиялық түрде қолдану» тәуелділігіне ие дей аласыз.

2. Тәуелділікке жататын негізгі проблемаларды анықтаңыз. Адамның жасерекшелігіне байланысты болашаққа деген сенімсіздік,

мектептегі сәтсіздіктері немесе әлеуметтік қатынастардағы проблемалары баланы қонақжай виртуалды әлемге қашуға мәжбүр етуі мүмкін.

3. Сіз нақты мәселелерді шешуге қосылыңыз. Мәселелерді шешуден қашсаңыз, оны кейінге қалдырсаңыз, онда сіз стресстік жағдайларды күрделендіріп, жағдайды қиындатуға итермелейсіз. Сондықтан Сізге үй тапсырмаларын орындауға көмектесетін, әлеуметтік мәселелерді шешуге көмектесетін, «нақты міндеттерді шешетін» мамандарға жүгіне алатын репетиторларды таба аласыз.

4. Компьютердегі жұмысты бақылаңыз! Оны толығымен өшіру қажет емес - Интернетте өткізілетін уақытты шектей аласыңыз болғаны. Мұны жасына байланысты ата-анасы немесе оқушының өзі осы жауапкершілікті өз мойнына алуы қажет. Барлық іс-шаралар олардың құзыреттілігіне басымдық беріуі керек. Баланың үй тапсырмасын немесе басқа да міндеттерді орындап бітпейінше Интернеттегі байланысы болмауы керек.

5. Интерактивті фантазия мен Интернетті пайдалы қолданудың арасын ажырата біліңіз.

Бізге Интернеттен болатын қауіптерді қарастырайық.

Сурет 18 - Интернет қауіптерінің түрлері

Баланың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ата-анасы жауап береді!

Компьютерлік тәуелділікті қалыптастырған балаға қалай көмектесуге болады?

- Психологпен немесе психотерапевтпен хабарласуға тартынбаңыз. Біріншіден, маман сіздің күдіктеріңізді растайды немесе жоққа шығарады, екіншіден, ол жағдайды сырттан көреді, тәуелділіктің себебін анықтайды және емдеуді тағайындайды.
- От басының барлық мүшелерінде тәуелділіктің бар екенін мойындау және онымен күресу шараларын жасау. Біз сізге ескертеміз: желілік сетеголизм және кибераддикцияны емдеу ұзақ және өте ауыр жұмыс.

- Ең алдымен, бұл жаман әдеттің не себептен пайда болғанын түсіну керек. Оның пайда болуына себер -өз-өзіне күмәндану, отбасы мүшелерімен қиын қарым-қатынаста болуы, сыныптастарымен қарым-қатынас орната алмауы жатады. Мұндай жағдайда ата-аналар жасөспірімге қолдау көрсетіп, қиыншылықтарды жеңуге көмектесуі керек.
- Балаларды сынамаңыз, ұрыспаңыз, әсіресе физикалық түрде жазаламаңыз. Мұндай әрекеттер тек проблеманы ушықтырып, жасөспірімді ата-анасынан алыстатады.

- Ата-аналар баланың компьютерде қанша уақыт өткізетінін, оған немқұрайды қарамайтындығын, оның физикалық және эмоционалдық жағдайын білулері керек. Компьютерге қызығуы шамадан тыс бар екені белгілі болғаннан кейін, ата-аналар мен балалар желіде болудың шекаралары мен болу уақытын бірге талқылауы керек. Компьютерлік тәуелділіктен арылуға арналған психолог кеңестерін алу.
- Олардың әуесқойлығына деген ата-ананың шынайы қызығушылығы олардың балаларға жақындай түсуіне көмектеседі. Бұл ересектерге деген сенімді арттырады, яғни жасөспірімдер өздерінің эмоцияларымен бөлісуге дайын болады және ата-аналардың кеңесіне құлақ асады.

- Желідегі ойындардан бас тартқаннан кейін пайда болатын бос орынды басқа қызығушылықтармен толтыруыңыз керек. Бұл спорттық немесе шығармашылық әрекеттер, кітап оқу, қызығушылық бойынша клубтары, бірлескен демалыс уақыттары.
-Сонда ғана компьютер, баланың шығармашылық қабілеттерін дамытатын, балаға арналған оқулық болады, ата-анасы баламен бірге компьютерді дұрыс меңгергенде өздеріне үлкен, әрі қызықты әлемге жол ашатын көмекші екенін түсінеді.

9. Интернетті пайдалануда баланы қалай бақылауға болады?

Біз балаларымызды туғаннан қауіпсіздігін қалай сақтаймыз? Қауіпсіздік мақсатында біз ең алдымен балаларымыздан инелер, қайшылар және басқа тесу және кесу заттарын жасырамыз, онымен балалар өздерін кесіп, салып алатындығын түсіндіріп, балалардың есейгенше бұл өткір заттарды ересектердің бақылауымен (ата-ана, тәрбиеші) қолдануды үйретеміз, содан кейін әр уақытта қауіпсіздік шараларын сақтауды ескертіп отырамыз.

Дәл осылай осы заманда бәрін қамтитын интернет желісін де балаға қалай пайдалану керектігін, одан нені біліп, нені үйренетінін түсіндіріп, ашып айтып, көрсетіп беру керек.

Бірінші сұраққа жауап беруде келесісі пайда болады: Ал қалай бақылаймыз? Ол үшін не істеу керек? Баланы зиянды ақпараттарды алудан қалай қорғауға болады?

Міне, сол сияқты Windows арқылы балаға төнетін қауіпі бар, денсаулығына кері әсерін тигізетін ақпараттардан сақтауға және баланың қандай ақпарат көздерін қолдануда қауіп бар екенін ескеріп, бала компьютерде немен айналысып отырғанын бақылау керек болады. Әсіресе жаңа Windows Vista операциялық жүйесі ауқымды мүмкіндіктерге жол ашады. Оны, құрастырушылар балалардың компьютерге отыруында қауіп қатері бар дей келе дұрыс ұйымдастыруда қауіпті азайтуға, оперативті жүйені орналастыру үшін үлкен инструменттер жиынын ойластырады.

Балалар шынайы өмір мен виртуалды әлемнің және ата-аналар медиациясының кезеңінде өмір сүруде. Осы үшін біз баланың интернет желісін пайдалануында қауіпсіздігі үшін арнайы 10 бағдарлама тәсілдерін ұсынамыз [19, 20].

Баланы, оның қоңырауларын бақылауға, сондай-ақ басқа қосымшалармен жұмыс жасауында шектеуге көмектесетін 10 бағдарламалардың тізімі KidLogger.net, StaffCounter.net. Балаларды қажетсіз интернент парақшалары мен қосымшаларынан шектеуде келесі тәсілдерді ұсынамыз.

1. «SafeKiddo»

Бағдарламасында балалардың жас ерекшелігіне байланысты түрлі мазмұн түрлері ұсынылады. Интернеттегі түрлі бағдарламаларға, ойындарға белгілі біп уақытқа шек қоюға болады. Сонымен қатар, сіз қолданбалы дүкендерді бақылап отырасыз және белгіленген қолданбаны немесе ойынды пайдалануға рұқсат етуге немесе тыйым салуға мүмкіндігіңіз бар. Google және YouTube бағдарламалары үшін «қауіпсіз іздеу» функциясы бар. Егер сіз оны жүйеге қоссаңыз, балаңыз тиісті тек шектеулі, қауіпсіз веб-сайттарды және қосымша ақпараттарды қолдана алады. SafeKiddo кез келген - ұялы телефонда, үй немесе қоғамдық Wi-Fi желісінде жұмыс істейді. Барлық мониторинг процессінің жұмысы сізге демонстративті есеп түрінде көрініп тұрады. Тек бір ғана кемшілігі -

2. «SkyDNS»

Бағдарламада 50-ден астам санаттағы (фильтр) сүзгі сайттары бар. Сайттарды осы санаттарға жіктеу арқылы баланың жас ерекшелігіне қарай немесе өзге себептерге байланысты баланың өзге сайттарға кіруіне шектеу қоюға болады. Сонымен қатар (шектен тыс немесе порнографиялық мазмұнды) сайттар статистикасы, баннерлер мен жарнамаларды көрсетуді шектеу сіздің иелігіңізде болып табылады. Ақшаны және парольдерді ұрлайтын сайттарды блоктауға SkyDNS қызметі өте тиімді. Бала сайтқа кіруге бағытталғанда ескерту белгісі бар хабарлама шығады. Интернет желісінде жұмыс жасауда немесе басқа да бағдарламаларды қолдануда, керекті параметрлерді өзгертуді тек ата-аналар ғана жасай алады (мысалы, ата-ана жұмыс уақытында болғанда, автоматты түрде баланың параметрлері қосылады және керісінше кешке - ата-ана параметрлері қосылатын болады). Қосымша айта кететін жайт, бұл бағдарламада орыс интерфейсі бар.

3. «MSpy»

Смартфондарға арналған бағдарламада кіріс және шығыс қоңырауларды, олардың абоненттерін және ұзақтығын көруге болады. Хабарламалардағы барлық SMS, электрондық пошта, олардың толық мәтіні мен абоненттері де сізге мәлім болмақ. Телефон мен Интернет пайдалану

4. «KidLogger»

Android үшін тегін ата-аналық бақылау. Бағдарламаны орнатқаннан кейін сіз күннің үш кезеңінің басталу және аяқталу уақытын орнатасыз. «Мектеп» және «кешкі» уақыттарда оқу қосымшалары тек оқуға арналады (бұл тізімге қолдануға рұқсат ететін, ешқандай шектеусіз пайдалануға болатын бағдарламаларды енгізуге болады). Сондықтан сіз балаларды пайдалы бағдарламалармен жұмыс жасауға бейімдей аласыз. «Түнгі уақытта», «ұйқыдан кейін», телефонды пайдалануға болмайды. Күннің қалған кезеңдерінде барлық қосымшаларды «жағымсыз» ақпараттарды қоспағанда, пайдалану мерзімі лимитпен белгіленген түрде қолдануға болады. Егер ойындарға кіруге тыйым салуды қаламасаңыз, оларды тізімдердің ешқайсысына енгізбегеніңіз жөн. Сонда оларды басқаларына қарағанда пайдалану уақыты көбірек болмақ. KidLogger «қажетсіз» бағдарламаларды шектейді, баланың жиі кіретін сайттары мен жұмыс істейтін бағдарламаларының жазбаларын жүргізеді және ең бастысы, белгілі бір сайтқа немесе бағдарламаға қанша уақыт жұмсалғаны және ойындарға арналған уақытты шектеуі туралы хабарлайды. Есептер ғаламтор арқылы қашықтықтан өзгертуге қол жетімді және баланың телефонындағы осы бағдарламаны жоюынан қорғалған. Телефон пайдаланушысына осы бағдарламаның бар екені жайлы толықтай жасырын болуы үшін премиум нұсқасы да жұмыс жасайды. Бағдарламаның орысша интерфейсі бар, бағдарламаны орнату ресми сайтында орыс тілінде берілген және конфигурация туралы барлық мәліметтермен сонымен қатар жедел техникалық қолдауымен берілген.

5. «KidShell»

Бұл бағдарлама алдыңғылардан біршама ерекшеленеді. Арнайы белгіленген қауіпсіз шек бойынша бағдарламаны қолдануда сіздің мобильді құрылғыңыздағы балаларға арналған құм сағаты бейнесінде көрінеді. Телефондағы балаға арналған есептік жазба тек қана авторизацияланған қолданбаларды іске қосуға бағдарланған. Бағдарламаның параметрлерін өзіңіз бекітпекен жағдайда бала қоңырау шалуға, смс жазуға, түрлі бағдарламаларды жүктеуге немесе іске қосуға мүмкіндігі жоқ. Сондай-ақ, жарнамалық сілтемелерге өтуді, қолданбалар дүкеніне кездейсоқ өтуді, бекітілмеген интернет желісіне кіруді шектейді. Бұған қоса, сіз баланың телефонға қанша уақыт жұмсайтынын анықтай аласыз. Орыс интерфейсі бар.

6. «PlayPad»

Бұл бағдарлама KidShell-ге ұқсайды. Мұны да смартфондағы «құм сағаты» деуге болады. Балалар аккаунтіндегі экранда төрт топқа бөлінген приложениялардан тұрады: «Ойындар», «Даму», «Оқыту» және «Басқа қосымшалар». Бұл топтар ата-аналық режимде сіздің пікіріңізге сәйкес келетін қосымшалармен толтырылады. Қауіпсіздік нұсқаларынан қоңыраулар мен SMS-ке тыйым салу, сондай-ақ баланың оларды өзгерте алмайтындай параметрлерге кіру мүмкіндігі бар. Балаларға тиесілі құрылғылар үшін PlayPad функцияларының күнделікті телефонды (ақылы нұсқаны) пайдалану уақытын шектеу, белгілі бір бағдарламаларды пайдалану және бағдарламаларды орнату өте тиімді. Ақылы нұсқада смартфонның жұмысын шектеу үшін нақты уақыт ауқымын орнатуға болады (мысалы, сабақ кезінде), баланың орналасқан жерін қадағалап, кездейсоқ ретпен басудан қорғауды орнатыңыз. Бағдарлама орысша әзірлеушілерден тұрады, орыс тіліндегі интерфейс бар.

7. «KinderGate»

Бағдарламада интернет-мекен-жай және жергілікті қолданыс көздердің URL-фильтрі бар әмбебап базасы негізінде жұмыс істейтін (мысалы, кез кеген министрлігінің тыйым салынған мекен-жайлары) және т.б. Бұл бағдарлама бойынша сайттар тек мекенжайларды ғана емес, мәтіндерде тыйым салынған сөздігіндегі сөздердің боған жағдайында тыйым салынады. Интернеттегі балалардың қауіпсіздігі сонымен қатар әлеуметтік желілерді шектеу, танысу сайттарын оқшаулау, хабаршыларға (компьютерлік вирусқа қарсы қорғау) файлдарды жіберу мүмкіндігін болдырмау және балаңыздың жиі қолданатын сайттары туралы толық мәліметтері арқылы қамтамасыз етіледі. Интерфейс және сайт орыс тілінде қол жетімді.

8. «Kids Place»

Тағы да «құм сағаты»: балаңызға қандай қосымшалар қол жетімді болатынын өзіңіз шешесіз. SMS, қоңыраулар, қолданбалар сатып алу және басқа ақылы жүктеу әрекеттер құлттаулы болуы мүмкін. Кері, Үй, Қоңырау және Іздеу түймешіктері және балаға KidsPlace бағдарламасынан шығуға болмайтындай блокталады. Кіріс қоңыраулар шалып, Сондай-ақ шамадан тыс ақпарат бағдарламалының жүктелген кезінде телефон құлттаулы режимге ауысады. Өкінішке орай, бұл бағдарламаның орыс нұсқасы табылмады.

9. «Norton Family»

NortonFamily жоғарыда сипатталған функцияларға ұқсас. Интернетті және әлеуметтік желілерді бақылау (жиі қолданатын сайттар журналы, қажетсіз ресурстарды оқшаулау, іздеу сұрауларын бақылау, әлеуметтік желілерді пайдалану жиілігі және оларда балалардың қарастыратын деректері) бар. Баланың жеке деректерін жариялау арнайы шектелген, тыйым салынған сайтқа кіру туралы құпия сөзді теру ескертуі, компьютерді пайдалану кестесі орнатылған және уақыт шектеулілігі бекітілген. Ата-аналар баланың қандай бейнелер көріп жатқандығы, қолданылатын қосымшалары туралы хабарлар бола алады.

10. «Kaspersky»

Бұл өндірушінің ата-аналық бақылауы тек қана басқа өнімдердің бір бөлігі ретінде ғана жұмыс жасайды, мысалы, «Kaspersky Total Security-2016». Ата-аналарға арналған басқару параметрлері жеткілікті кең ауқымды: интернет желісіндегі уақытты шектей алу, керексіз, бала психикасына кері әсерін тигізуші сайттардың тізімін жасап, шектей алу (бүкіл сайт атауы үшін немесе оның бір бөлігі бойынша тақырыптық «қауіпті», «дөрекі» және т.б.). Сондай-ақ, баланың әлеуметтік желілерде достарын, қарым-қатынас байланыстарын басқаруға мүмкіндік бар, яғни сіздің ойыңызша, балаңызға кері әсерін тигізуші немесе тигізуі мүмкін адам деп шешсеңіз, олармен араласуды шектей аласыз.

Біршама уақыттан бері өте қызықты және қауіпсіз құрал бар «Компьютерден компьютерге демалыс» деген. Оған көңіл көтеру ретінде қарауға болады, дегенмен оны көзге арналған тренажер ретінде сәтті қолданылып келеді. Айтып отырғанымыз SIRDS (Single Image Random Dot Stereograms) стереокартинасы туралы – қараған кезде әртүрлі стереоэффектісі пайда болатын графикалық бейнелер. Бұл әдеттегідей стереофотография емес, ал арнайы генерацияланып салынған нысандар. Сырт көзге шашылған ретсіз түрлі түсті нүктелер мен үзінділер белгілі бір қалыпта одан керемет көлемді бір бейнені көруге болады. Осындай суреттері бар альбомдар сатылымда бар. Интернетте осы тақырыпқа арналған бірқатар ресурстар бар, осы *http://sirds.lipetsk.ru и http://basik.ru/stereo/Dictures* қоса алғанда.

Қазіргі кезде Алматы қаласында «АУЭС - Касперский Лабораториясы» ғылыми білім беру лабораториясы бар. «Касперский Лабораториясы» кибер-қауіптерден қорғану бойынша тренингтер ұйымдастыру қағидаларының жаңа әдістерін ұсынады — *Kaspersky Automated Security Awareness Platform (ASAP) платформасы* қазақ және орыс тілдерінде жүреді.

Компьютерге тәуелділіктің алдын алу үшін ата-аналарға келесі ережелерді орындауға кеңес беріледі.

«БАЛАЛАРДЫ ЗИЯНДЫ АҚПАРАТТАН ҚОРҒАУ » БОЙЫНША 7 ЛАЙФХАК

1.		Нақты күн тәртібін енгізіңіз. Компьютермен «қатынас» – күніне 20 мин. аспауы керек.
2.		Баланың көз жасына, қырсықтығына, шағымына бой алдырмауға тырысыңыз.
3.		Ақырын әрекет етіңіз, шыдамдылықпен түсіндіріңіз, кішкентай балалардың көңілін басқа әрекеттерге аударуға тырысыңыз.
4.		Балаларды ынталандырыңыз және мақтаңыз. Бұл әрекетте балаларымыздың ішкі әлеміне есік ашатын сиқырлы кілттердің бірі жасырылған.
5.		Баланың айналысатын әрекетін бақылаңыз (үйірмелерде, қызығушылығының кеңдігіне). Үйдегі міндеттерді де жүктеңіз. Отбасылық оқуды дамытыңыз. Үстелде және басқа ойындарда бірге ойнаңыз, өзіңіздің балалық шақтың ойындарына қосыңыз.
6.		Компьютеріңізді қорғаудың техникалық әдістерін қолданыңыз: операциялық жүйеде ата-аналық бақылау функцияларын, антивирус және спам-сүзгілерін пайдаланыңыз.
7.	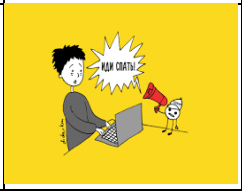	Баламен ойынды талқылап, оқу-дамыту ойындарын бірге таңдау керек. Ұйықтар алдында компьютерлік ойындарды ойнауға қатаң тыйым салынады.

Баланы жуылған табақша, киім кию қабілеті немесе басқа балалармен достық, тыныш ойын үшін мақтауға асықпаңыз. Себебі, балаларға арналған компьютерлік бағдарламаларда ата-аналардан естімейтін көптеген сыйақы бар. Компьютер баланы мадақтаудан шаршамайды, оның қабілеттілігін, зеректілігін, ептілігін, ерекше болуын баса көрсетеді, тіпті жеңілген жағдайда да оның қателіктеріне де оң жауап қайтарады, ал ересектер көбінесе керісінше баланың жеңілгенін айтуға мән береді – яғни ашуланады, айғайға басады. Компьютерлік ойындағы сәттілікке жайбарақат, бейжай қарамаңыз, себебі ол бағдарламада алдын ала жасалып қойған. [21].

Ата-аналар – електеудің басты үлгісі. Бала үшін бекіткен ережелерді бұзбаңыз (өзінің ерекшелігіне, табиғи болмысына сәйкес). Тәуелділіктің алдын-алу ата-аналардың үлгілі жағымды әрекетінсіз пайдасы болмайды. Сондықтан да, сіз ноутбуктің немесе компьютердің артында қалмаңыз, ана немесе әкенің өмірлік бейнесі балалардың белсенді өмір сүруіне шақырсын[22].

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ 10 ЕРЕЖЕСІ

1. Балаңыздың интернетте отырғанда немен айналысып отырғанын біліп отырыңыз! Баламен интернет желісіне бірге кіріп, оларды Интернетті пайдалану тәжірибесімен бөлісуге шақырыңыз.

2. Балаларыңызға өздері туралы Интернетте ешкімге ақпарат бермеу керектігін түсіндіріңіз. Сіз балаңызға тіркелуді қажет ететін бағдарламаларға тіркелуге және жеке ақпаратты пайдаланбастан бланкілерді толтыруға көмектесіңіз, мысалы баланың аты, электрондық почтасы мен мекен жайы, сондай-ақ, өзінің және отбасының фото-суретін қоюда. Ол үшін электрондық почтасының арнайы мекен-жайын пайдалану қажет.

3. Балаларыңызға интуицияға сенуді үйретіңіз – егер оларды желіде бір жәйт мазалайтын болса, және де оны кімде-кім ренжітсе немесе агрессивті түрде ескертуге итермелесе, Интернетте жәбірлесе, талқыласа онда Сізге айтуы керектігін ескертіңіз.

4. Балаңызға интернеттегі кейбір адамдар өтірік айтып, жазатындығын және олар өздері туралы нақты айтпайтынын түсінуге көмектесіңіз. Сіздің балаңыз ешқашан Интернеттегі достарымен шынайы өмірде өз бетінше және ересектерсіз кездесуге болмайтынын білсін.

5. Балаларға ешқашан мекен-жайын, телефон нөмірін немесе басқа жеке ақпаратты, мысалы оқу орны немесе серуендейтін жерлерін бермеуін талап етіңіз.

6. Интернеттегі шынайы және виртуалды өмір арасында үлкен айырмашылық бар екенін балаларға түсіндіріңіз. Белгісіз адамдардан жіберілген файлдарды ашуға болмайтындығы түсіндіріп айтыңыз. Бұл файлдарда зиянды, агрессивті мазмұны бар вирустар немесе фото-видео болуы мүмкін.

7. Балаларға Интернеттен оқыған немесе көргеннің бәрі өзі ойлағандай емес, сенімсіз екендігі туралы айтыңыз, оларға өз күдіктерін ашып айтуға және сұрауға үйретіңіз.

8. Балалардың басқалардың меншігін құрметтеуін талап етіңіз, музыканы, сөздерді, компьютерлік ойындарды, бейнелерді және басқа бағдарламаларды заңсыз көшіру ұрлық екенін айтыңыз, оған қоса «авторлық құқық» түсінігін түсіндіру қажет.

9. Зиянды мазмұнды сүзгіден өткізетін, баланың қай сайттарға кіретінін және онда не істейтінін білуге көмектесетін заманауи бағдарламалардың көмегімен балалардың іс-әрекеттерін бақылаңыз. Үй компьютерінде сүзгілеу құралдарының дұрыс орнатылғандығын және теңшелгеніне көз жеткізіңіз. Бұл жерде сізге Интернет-қауіпсіздігі саласындағы мамандар көмектеседі.

10. Балаларды басқаларды құрметтеуге үйретіңіз, олардың жақсы әдептілік ережелерін білетіндігіне көз жеткізіңіз. Балалардың интернетте қандай чаттарда, қандай сайт парақшасында, топтарда болатынын, олар кіретін және олармен сөйлесетін жарнамалар беттерін біліп тұрыңыз. Отыратын қарым-қатынас чаттарын (сыныптастарымен, спорттағы, музыка тыңдау бойынша достарын) бақылап ынталандырыңыз, және сіздің балаңыздың тек жалпы сөйлесу терезелерінде қарым-қатынас жасауын талап етіңіз. Интернет арқылы байланыс кезінде балаңызға лақап аттарды қалай қолдануға болатындығын үйретіңіз: анонимділік – қорғанудың тиімді тәсілі екенін

түсіндіріңіз. Сіз де балаңыздың фотосуреттерін веб-сайттарға немесе қоғамдық форумдарға орналастырмаңыз.

Интернет — керемет кеңістік емес, ол қоғамның бейнесі болып табылады: ең жоғары мен ғажаптардың жанында негативтер мен тәуекелдер де бар. Бірақ біз интерненттің алаяқтық жүйенің саны үшін ең үлкен платформа болатындығын білеміз, бірақ одан қорқудың қажеті жоқ. Тек қана оны дұрыс қолдануды үйрену, білу және оған өз балаларымызды да үйрету керек.

Құрметті, ата-аналар! Ойланыңызшы, Сіз балаңызға қарап жиі жылы қабақ танытасыз ба, оның жалпы жағдайы туралы әңгімелесесіз бе, оның мектептегі жағдайы, достарымен өзарақатынасы, құрбы-құрдастары мен сыныптастары туралы шын пейілмен сұрайсыз ба?…

Сіздің бала жағдайына мұқиятты қатынасыңыз көптеген қауіп-қатердің алдын алуы мүмкін, әсіресе қазіргі ақпараттық кеңістік заманында жанында болу өте маңызды!

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. БАҚ және ақпараттық сауаттылық: педагогтарды даярлау бағдарламасы. М.: Білім берудегі ақпараттық технологиялар ЮНЕСКО институты, 2012. https://iite.unesco.org/ru/publications/3214706-ru/

2. Медиа- және ақпараттық сауаттылық. Сілтеме: http://www.litres.ru/aleksandr-dneprov/zaschita-detey-ot-komputernyh-opasnostey

3. Солдатова Г.В., Зотова Е.Ю., Чекалина А.И., Гостимская О. Бір тормен ұсталды: Балалар мен ересектердің Интернет туралы идеяларын әлеуметтік-психологиялық зерттеу. М.: Интернетті дамыту қоры, 2011. http://cyberpsy.ru/literature/soldatova_book/

4. Солдатова Г.В., Лебешева М.И. Қауіпті қызығушылық. Оқушылардың денсаулығына қауіп төндіретін сайттарға кім және қалай кіреді? // Ақпараттық қоғамдағы балалар. 2011. № 8. Б. 46–55.

5. Солдатова Г.В., Нестик Т.А. Желідегі жастар: әлеуметтік капиталдың күші мен әлсіздігі // Білім беру саясаты. 2010. №4(42). Б. 10–29.

6. Жасөспірімдер мен ата-аналардың сандық құзіреттілігі. Ұлттық зерттеудің нәтижелері / Г.У.Солдатова, Т.А.Нестик, және т.б.. - М.: Интернетті дамыту қоры, 2013. – 144 б.

7. Балалардың құқығын қорғау саласындағы тәуелсіз мониторинг және жағдайды талдау: баяндама. – Астана: Сандж зерттеу орталығы, 2017. -126 б. // Балалардың құқықтары туралы ақпаратқа ашықтық және қол жетімділік. -25-бет. http://sange.kz/wp-content/uploads/2018/02/

8. «Қауіпсіз Интернет» республикалық ақпараттық науқанының тұжырымдамасы https://tengrinews.kz/2019 г.

9. Қазақстандықтар интернетте немен айналысады? /https://forbes.kz/process//2019.

10. KPMG International 45 елдегі 80 000 оқушыға киберқауіпсіздік бойынша тренинг өткізді. //https://home.kpmg/kz/.

11. Днепров А. Балаларды компьютерлік қауіптен қорғау. – СПб.: Питер. 2008. - 192 б.

12. Богомолова М.А., Бузина Т.С. Интернетке тәуелділік: қалыптасу аспектілері және психологиялық түзету мүмкіндіктері // Ресейдегі мед.психология. – 2018. № 2. – Б. 8.

13. Солдатова Г.В., Рассказова Е.И. Оларға қалай көмектесуге болады. Интернеттегі бала: тыйым салу, бақылау немесе түсіндіру? // Ақпараттық қоғамдағы балалар. 2012. № 10. Б. 26–33.

14. Қазақстан Республикасындағы суицид және суицидтік әрекеттердің таралуын, себептері мен қауіп факторларын және қорғауды зерттеу. - Астана, Қазақстан Республикасындағы БҰҰ Балалар қоры (ЮНИСЕФ), 2014. - 108 б.

15. Педагогикалық білім берудегі ақпараттық технологиялар: Оқулық / Г. М. Киселев, Р. В. Бочкова. -2-ші бас., қайта өңделуі. — М.: «Дашков и К» баспа және сауда корпорациясы, 2014. - 304 б.

16. Янг К. Диагноз - Интернетке тәуелділік./http://cyberpsy.ru//young-internet-addiction/

17. Интернетке тәуелділікке тест. /http://edusite.ru//testyinakomp-yuternuyuzavisimost

18. Оқушылардың компьютерге тәуелділігінің алдын-алу. Журнал: Кәсіби білім беру академиясы. Басп.: Ересектерге арналған үздіксіз білім беру институты (Санкт-Петербург). 2016. № 12. Б. 54 –58.

19. Kaspersky Safe Kids - Касперский зертханасы. https://www.kaspersky.ru/safe-kids//.

20. Windows 10 ата-аналық бақылауы - Root Nation. //https://root-nation.com//

21. Мектепке дейінгі жастағы балаларға арналған компьютерлік ойындар мен білім беру бағдарламаларын дамыту. /https://cyberleninka.ru/2019.

22. Балаларға арналған энциклопедия. Күнделікті өмірдегі жеке қауіпсіздік, қауіпсіздік ережелері. Бас ред. В.А. Володин; - М.: Аванта, 2001. -98б.

23. Интернеттегі балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету: Ресей тәжірибесі және шетелдік бастамалар / Хохлова Н.И. /https://cyberleninka.ru/

Қысқаша терминдік сөздік

Интернет немесе ғаламтор – қазіргі заманғы социотехникалық жүйе, құрамында осы желіге қосылған және интербелсенді өзараәрекеттестіктегі техникалық құрылғысы, қолданушылары мен мәліметтер базасы бар. Интернет әлеуметтік технологиялар құралы ретінде.

Киберкеңістік - (CYBERSPACE) кейде виртуалды әлеммен араласқан термин; тікелей электронды құрылғыға симуляцияланған кеңістікті білдіреді.

Киберкеңістік немесе интернет-аумақ – бұл социотехникалық жүйе, өзіне тек қана ақпараттар блогын қосып қоймай, редукцияны ұсынған адамдар да бар. Яғни олардың проекциясы сияқты – әртүрлі дәрежедегі вербальді хабарламалар, туындаған мәтіндер (чаттардағы реплика мен публикациялар), реалистік немесе фантастикалық бейнелер. Киберкеңістік виртуалды әлемге қатысты болуы мүмкін.

Анонимайзер (Анонимді желі) — компьютерлік желі, интернеттегі құпиялылыққа жету үшін және ғаламдық желіде жоғары дәрежеде жұмыс істейтіндер үшін құрылған. Мұндай желінің арнайылылығы мынада, құрастырушылар қорғау дәрежесі арасында компромиске барады, және соңғы қолданушыға дейінгі аралықта да оның «анық ашықтығын» сақтап қалуға тырысады. Сондай ақ, анонимділігі мен құпиялылығын сақтау маңызды аспект, егер әлеуметтік инженерия немесе сервер операторына қандай да бір қысым түспесе.

Веб — (англ. **Web**) интернет кеңістік: интернетке қосылған әртүрлі компьютерлерде құжаттарға өзара байланысты веб–жүйе.

Веб-интерфейс (Веб-ресурс) — бұл қолданушының браузер арқылы өзараәрекеттесетін веб сайты немесе веб қосымшалар құралының жиынтығы. Веб интерфейстер бүкіләлемдік тордың танымалдылығының өсуіне байланысты кең таратылымға ие болды.

VPN-сервис - VPN (англ. Virtual Private Network — ғаламтордың виртуалды бөлігі) — бір немесе бірнеше желілік байланыстар (логикалық желі) үстінен басқа желіге (мысалы, интернетке) қамтамасыз ететін технологияның жинақталған атауы. Сенімсіз белгісіз желілермен (мысалы, ашық желілерде)

коммуникациялар жүзеге асатына қарамастан, логикалық желіге деген сенімділік криптография құралын қолданудың арқасында базалық желінің сеніміне тәуелді емес. Мұндағы криптографияға: шифрования, аутентификация, ашық кілттердің инфрақұрылымдары, логикалық желілермен келген хабарламалардың қайталануларынан қорғау құралы. Қолданылу белгілеріне қарай, VPN үш түрлі байланысты қамтамасыз етеді: байланыс торабы-байланыс торабы, байланыс торабы-желі, және желі-желі.

Интернет-провайдер – (ISP –Internet Service Provider) – Интернет қызметтерін берушілер, яғни Интернетке қол жеткізу қызметін ұсынушы, желідегі абоненттерді қосумен айналысатын ұйым.

Интернет-контент – бұл сайтта бардың бәрі: текстік мазмұндар, сурет бейнелер, аудио, видео және басқа да кез келген кеңейтілген файлдар. Қоланушыға контент қарап көруге, көшіріп алуға және т.б. әрекеттер жасауды ұсынады.

Цифрлы біліктілік – бұл индивидтің өмір сүрудің әртүрлі саласында (контентпен жұмыс, коммуникация, тұтыну, техносфера), ақпараттық технологияларды сенімді, тиімді, сыни тұрғыда және қауіпсіз қолдана алу қабілеті, сондай ақ сондай әрекеттерге дайын екендігін білдіреді.

ЦАРКА – Кибер шабуылды талдау және тергеу орталығы. Кибер шабуылды, компьютерлік қылмыстарды талдау және жою, ақпараттық қауіпсіздік оқиғасына тез арада мән берушілік. Ақпараттық гигиена институтын дамыту мен Қазақстанның ақпараттық әлеуметтік ортасында азаматтар мен ұйымдардың қауіпсіздігін қорғауды талдау және болдырмаумен айналысатын орталық.

Қосымша 1

АҚЫЛДЫ АТА-АНАЛАР ҮШІН САЙТТАР

1.https://www.aktiv-company.ru_"Ребенок, интернет и родители. Как избежать ловушек, получить пользу и остаться друзьями?"

2.https://www.dhs.gov/sites/chating withkidsbooklet_(на сайте Министерства внутренней безопасности США).

3.http://www. youtube.com_Ссылка на трейлер к фильму Screenagers.

4.https://www.yandex.ru_Исследование компании Яндекс “Угрозы в интернете и опасные сайты”.

5.https://www. 7ya.ru_Статья “Компьютерная зависимость у детей: как избавиться?”.

6.https://infographiks.wciom.ru_Инфографика ВЦИОМ “Детские самоубийства: кто виноват и что делать?”.

7.https://kids.kaspersky.ru/Проект “Лаборатории Касперского” — “Защита детей”.

8.https://www.internet-kontrol.ru/stati/bezopasnost-detey-v-internete.html

9. https://teztele.com/ogranicheniya-po-ispolzovaniyu-interneta-v-raznyh-stranah/

10. https://www.skydns.ru/guide/

11.https://sites.google.com/site/zdorovedetejvinternete/home/polezno-znat

12. http://psyjournals.ru/files/79138/sbornik_psikhologicheskoe_soprovozhdenie

13.https://www.steamgirls.kz.

14. http://www.aif.ru/health/children/deti_i_seti

15. https://families.google.com/intl/ru/familylink/Помогите ребенку освоиться в мире современных технологий.

Қосымша 2

Егер сіз осы елдердің біріне іссапарға және саяхатқа баруды жоспарласаңыз, онда сіздің интернет қосылымыңыз сізге қажетті бағдарламалар мен қосымшалардың жұмысқа қабілеттілігіне кепілдік береді, ал сіздің жеке деректеріңіз үшінші тұлғаларға түспейтініне көз жеткізіесіз.

Егер сіз осы елдердің біріне баруды шешсеңіз, OnlyInternet туристік SIM-картасын сатып алу-кез келген елде ұялы интернетке үздіксіз қолжетімділікке кепілдік береді. Барлық қажетті бағдарламалар мен қосымшалар елде интернетті пайдалану ережелеріне қарамастан еркін, әрі қолжетімді болады.

Кесте 1

БАӘ	Эмираттарда контенттің өте қатаң цензурасы бар. Көптеген сайттарға кіру мемлекеттік деңгейде блокталады, IP-телефония негізінен блокталады. Сондықтан Skype, Viber, WhatsApp сияқты танымал мессенджерлері әрдайым жұмыс істей бермейді.
Солтүстік Корея	Интернет, шын мәнінде, жоқ. Олардың өз OS RedStar-жергілікті компьютерлерді қосатын үлкен жергілікті желі бар. Тек арнайы қызметтер мен жоғары лауазымды шенеуніктер жаһандық желіге шыға алады.
Оңтүстік Корея	Елдің ең дамыған интернет-саласы мен инфрақұрылымы бар. Алайда, үкімет тарапынан бақылау іс жүзінде әрбір облыста бар.

Қытай	«Алтын қалқан» жобасы 2003 жылдан бастап барлық мазмұнды қамтиды. Қытайлықтардың көптеген шетелдік ресурстарға рұқсаты жоқ және барлық жергілікті жаңалықтар сайттары материалдарды жариялауға міндетті түрде мақұлдау алуы тиіс. ҚХР-да Google, Facebook, Twitter, YouTube, BBC, Wikipedia және басқа да көптеген порталдарға тыйым салынған. Сонымен қатар, Гонконг және Макао қалаларында ғаламторға бақылау жүргізбейді, тұрғындар басқа елдердің пайдаланушылары сияқты ғаламторды пайдалана алады.
АҚШ	Әр түрлі виртуалды қауіп–қатерлерді тоқтатуға байланысты, 2006 жылы кибер қылмыс туралы заң шығып, соның аясында барлық американдықтар құпияларын сақтаудан айрылып қалды. Ғаламторда жұмыс жасайтын арнайы қызметкерлер кез келген құрылғыға кіре отырып, құжаттарды және хабарламаларды, сондай-ақ әңгімелерді тыңдап немесе мәтіндерді көшіре алады.
Франция	Мұнда провайдерлерге сәйкестендірілмеген пайдаланушыларға хостинг ұсынуға тыйым салынады. Әрбір веб-мастер сайтты тіркеу кезінде өзі туралы толық ақпарат беруі тиіс. Францияда музыка мен фильмдерді пираттық жүктеумен күрес бойынша белсенді қызмет атқарылуда. Мұнда торрент-трекерлерді жақсы көретіндер үшін қауіпті, оны екі жылға желіден айрылып қалуы мүмкін.
Үндістан	Ал Үндістанда интернетті бақылау NETRA жүйесінің көмегімен жүзеге асырылады. Skype поштасы мен хат жазысулары да арнайы қызметкерлер назарында. Билік бүкіл аймақтарды желіге қатынаудан бірден айыру құқығына ие болып қала бермек.
Вьетнам	Желіге кіруде өздерінің бақылауымен таң қалдырады. Google мен Microsoft-тан үкімет барлық вьетнамдық блогерлердің деректерін ұсынуды талап етеді. Демократиялық бағыттағы кез келген сайттар бұғаттаулы.
Куба	Текшедегі интернетке қосылу арнайы нүктелерде ғана бар. Мемлекет IP бойынша барлық келулерді қадағалайды, оппозициялық сайттар жедел

	бұғатталады, сондай-ақ іздеу жүйесінде бірқатар сұраныстар бойынша іздеу мүмкін емес.
Сирия	Бұл жерде интернет-кафеге келушілер олардың аттары арнайы агенттіктерге берілетініне сенімді бола алады, онда олардың желідегі мінез-құлқын және келген ресурстар тізімін мұқият тексереді.
Мьянма	Азаматтардың көпшілігі интернетті арнайы интернет-кафелерде пайдаланады, олардың қызметін мемлекет қатаң реттейді. Сонымен қатар, билік жеке юзерге баратын электрондық поштаны көруге және сайттарды бекітуге заңды негіздері бар.
Иран	Иранда да сақ болу керек, себебі елдегі интернетке қатаң бақылау орнатылған. Ал онда көптеген белгілі әлеуметтік желілер мен мессенджерлер жұмыс істемейді.
Тунис	Интернет-провайдерлер барлық белсенді юзерлер туралы үкіметке, олардың аттарын, жеке ақпаратты және мекенжайларын қоса хабарлауы тиіс. Барлық қосылыстар сүзгіленетін және бақыланатын сервердің Орталық нүктесі арқылы өтеді.
Россия	Елімізде тыйым салынған сайттарға кіру үшін бұғаттауды айналып өтуге арналған анонимайзер – құралдарға тыйым салу туралы заң мақұлданған. Веб-ресурстар үшін Үкіметтің қара тізімінен сайтқа кіру үшін Санкциялар енгізіледі. Олар барлық прокси - және VPN-сервистерге, сондай-ақ Tor сияқты жасырын желілерге таратылады. Талаптар орындалмаған жағдайда бұл сервистер өздері жабылатын болады. Сонымен қатар, заң іздеу жүйелеріне блокталған ресурстарға сілтемелер беруге тыйым салады.

Қосымша 3
Кесте 2

№ 169-VI ҚРЗ «Балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңынан көшірме (Астана, Ақорда, 2018 жыл 2-шілде)

9-бап. Жас сыныптамасы

1. Жас сыныптамасын:

1) Қазақстан Республикасында жасалған және (немесе) дайындалған ақпараттық өнімге – меншік иесі;

2) Қазақстан Республикасының аумағына әкелінетін (жеткізілген) ақпараттық өнімге меншік иесі немесе таратушы Қазақстан Республикасының аумағында ақпараттық өнімнің таратылуы басталғанға дейін жүзеге асырады.

Осы тармақтың нормалары фильмдердің жас сыныптамасын жүзеге асыруға қолданылмайды.

2. Жас сыныптамасын жүзеге асыру кезінде:

1) ақпараттық өнімнің тақырыбы, жанры, мазмұны және көркемдік безендірілуі;

2) белгілі бір жас санатындағы балалардың ақпараттық өнімде қамтылған ақпаратты қабылдау ерекшеліктері;

3) баланың денсаулығы мен дамуына зардабын тигізу ықтималдығы бағалауға жатады.

3. Жас сыныптамасы ақпараттық өнімге мынадай жас санаттары беріле отырып жүзеге асырылады:

1) «6 жасқа дейін» – алты жасқа толмаған балаларға арналған ақпараттық өнім;

2) «6 жастан бастап» – алты жасқа толған балаларға арналған ақпараттық өнім;

3) «12 жастан бастап» – он екі жасқа толған балаларға арналған ақпараттық өнім;

4) «14 жастан бастап» – он төрт жасқа толған балаларға арналған ақпараттық өнім;

5) «16 жастан бастап» – он алты жасқа толған балаларға арналған ақпараттық өнім;

6) «18 жастан бастап» – балаларға тыйым салынған ақпаратты қамтитын ақпараттық өнім.

4. Фильмдердің жас сыныптамасы осы Заңның және «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасы Заңының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады.

Қосымша 4
Кесте 3

БАЛАЛЫҚ КОМПЬЮТЕРДІ ПАЙДАЛАНУДА АТА-АНАЛАРҒА АРНАЛҒАН ЕРЕЖЕЛЕР.

1. Ата-ананың баланың компьютерді қолдануын бақылауы үшін, оны, кем дегенде, қарапайым деңгейде қолдана алуы керек;
2. Бала ұйықтар алдында компьютерлік ойындар ойнамауы керек;
3. Компьютерде әр 20-30 минут сайын жұмыс істей отырып, үзіліс жасау керек.; (әрекеттің өзгеруі).
4. Бала компьютерде 1 сағаттан артық жұмыс істемеуі керек;
5. Ата-аналар баланың денсаулығы мен психикасына зиян тигізбеуі үшін баланың ойын дискілерін сатып алуын бақылауы керек;
6. Егер бала компьютерді жауапсыз қолданса, оған ата-ананың рұқсатынсыз кірмеу үшін құпия сөзді енгізу керек.
7. «Ата-ана бақылау режимін» орнатыңыз.

Компьютерді қолданудағы «ПЛЮС»»:

- технологияға оң қызығушылық тудырады;
- шығармашылығын дамытады;
- баланың ақыл-ойын толықтыра түсіреді;
- техникадан қорқуды жояды;
- компьютерді игеру үшін психологиялық сауаттылықты қалыптастырады;
- болашақты модельдеудің қиялын дамытады;
- зейінділікті, шоғырлануды дамытады;
- оқуды, жазуды және т.б. жылдам қарқында меңгеруге көмектеседі;
- есте сақтауды, зейінді жаттықтырады;
- әрекет пен реакция жылдамдығын дамытады;
- мақсаттылық сезімін оятады.

Компьютерді қолданған кездегі «МИНУС»:

- физикалық дамуға теріс әсер етеді;
- қалайда болса жеңіске жетуге ұмтылу кезінде қорқыныш пен күйзелісті көтереді;
- ойындардың мазмұны баланың агрессиясын, қатыгездігін көрсетеді;
- баланы бағдарламада белгіленген қарқынмен әрекет етуге міндеттейді;
- гиподинамияның дамуына ықпал етеді;
- зияткерлік белсенділікті төмендетеді;
- көру қабілетін нашарлатады.

ЖЕЛДЕГІ ҚАУІПСІЗДІК ЖҰМЫС ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ:

1. Бейтаныс сайттарға барманыз.

2. Егер сіз Word немесе Excel файлын пошта арқылы, тіпті таныс тұлғадан алған болсаңыз, оны ашпас бұрын, оны макро вирустың бар-жоғын тексеріңіз.
3. Егер exe-файл болса, тіпті досыңыздан болса, оны ешқандай жолмен іске қоспаңыз, бірақ хатты оқымай дереу алып тастаған дұрыс. Вирустар жіберу жағдайлары болды. Жақында хакерлер Hotmail ең үлкен тегін почта торабының бірін ашты. Вирус сіздің досыңыздың мекен-жайынан пайда болуы мүмкін.
4. Тегін қызметтерді ұсынатын сайттарға кірмеңіз.
5. Ешқашан «құпия сөзді» ешкімге жібермеңіз.
6. Парольдер үшін есте сақтау қиын сандар мен әріптер жиынтығын қолдануға тырысыңыз.

Қосымша 5
Кесте 4

ИНТЕРНЕТ ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕ ЭКСПРЕСС ТЕСТІЛЕУ

Қазіргі заманғы жаңа «ауру» - күн сайын Интернетке тәуелділік жалпы пандемияға ұқсайды. Сіздің балаларыңыз немесе өзіңіз «Интернетке тәуелді» болуға қаншалықты жақынсыз? Интернетке тәуелділік үшін экспресс-тестілеуден өту керек.

Біз ***«Интернетке тәуелділікті анықтауға арналған шағын тест»*** ұсынамыз: жауап: «иә» немесе «жоқ».

1. Компьютер - ұйқыға дейін сіздің соңғы және оянғаныңыздағы бірінші серігіңіз

2. Компьютерді өшіргенде, сіз жалғызсыздықты сезінесіз?

3. Қай жерде болмасаңыз да, сіз ғаламторға қосылуды үнемі жалғастыра бересіз?

4. Сіз автоматты түрде сөйлемнің соңында «)))» тересіз?

5. Сіз кем дегенде бес чаттарда белсенді сөйлесесіз?

6. Сіздің жеке блогыңыз бар?

7. Сіз түнде оянған кезде әлеуметтік желідегі жазбаларды тексересіз?

8. Интернетте тым көп уақыт өткізуден жұмысыңыз немесе жаттығу уақыты зардап шегеді ме?

9. Интернетсіз өмір іш пысарлық, бос және қуанышсыз болатынын сезіну Сізде кез-келген сәтте бола ма?

Тест нәтижелері:

- *«Ия» жауабы 8- көп болса* - Интернетті шамадан тыс пайдаланудың салдарынан сіз белгілі бір проблемаларға тап боласыз. Интернеттің сіздің өміріңізге қаншалықты зиянды және теріс әсер ететінін түсінуіңіз керек. Оны біраз уақытқа қалдыруға тырысыңыз және сіз желіде «жоғалып кетпей» мәселелерді шешіңіз.

-*«Жоқ» жауабы 8- көп болса* - Интернетке тәуелділік туралы алаңдауға негіз жоқ. Бірақ кез-келген жағдайда, Интернеттің сіздің өміріңізге әсерін қадағалаңыз және оған көп уақыт жұмсамауға тырысыңыз.

Оқыту мен тәрбиелеудің дәстүрлі және инновациялық әдістері мен нысандарының оңтайлы үйлесімін қамтамасыз ету қажет, балалардың ата-анамен қарым-қатынасын арттыру, оқушының белсенді, өзін-өзі танушылық жеке тұлғасын тәрбиелеуге бағытталған білім алушы мен оқытушы жеке ақпараттық қауіпсіз кеңістікті ұйымдастыра алады.

Қосымша 6
Кесте 5

ЭКСПРЕСС ТЕСТІЛЕУ «Кибер-коммуникативті тәуелділікке арналған сауалнама»

«Кибер-коммуникативті тәуелділікке арналған сауалнама», Facebook-тегі тәуелділікке арналған тестті Доктор Сесил Шу Андреассен жасаған (Норвегия). Тест тапсырмасының мәні: кибер-коммуникативті тәуелділік деңгейінің диагностикасы. Бағалану сапасы: киберкоммуникативті тәуелділік. Жасерекшеліктік категория: 10+.

Инструкциясы. Өтініш, тест сұрақтарына жауап беріңіз. Әр сұраққа ең қолайлы жауапты таңдаңыз. Ашық жауап беруге тырысыңыз. Жауаптар нұсқасы: «әрдайым»; «өте жиі»; «жиі»; «кейде»; «өте сирек».

Сұрақтар:

1. Сіз күніне 2 сағаттан астам үздіксіз «онлайн» режимде қанша уақыт жүресіз?
2. Әлеуметтік желіні пайдаланғыңыз келетіндігіңізді қаншалықты жиі сезінесіз?
3. Әлеуметтік желі туралы ойлауға және ондағы іс-қимыл жоспарын жасауға қанша уақыт жұмсайсыз?
4. Жеке мәселелерден аулақ болу үшін әлеуметтік желіні қаншалықты жиі пайдаланасыз?
5. Сіз бетті қаншалықты жиі жаңартып отырасыз?
6. Егер сіз әлеуметтік желідегі «парақ» кіре алмайтын болсаңыз, сіз өзіңізді қаншалықты ашуланасыз және мазасыз сезінесіз?
7. Парақтағы оқиғаларға қай жерде орналасқанына қарамай, бақылау жасау қажеттілігін қаншалықты сезесіз?
8. Сіз «достар» тізіміне бейтаныс адамдарды қаншалықты жиі қосасыз?
9. Біреу сізді әлеуметтік желіден оқшаулайтын болса, қанша рет айқайлап, серт бересіз немесе басқаша ашуланасыз?
10. Компьютерде болмай Сіз «спс» немесе «пжл» сияқты өрнектерді жиі қолданасыз ба?
11. Әлеуметтік желілердің альбомына фотосуреттерді қаншалықты жиі қосу керек деп ойлайсыз?

12. Әлеуметтік желідегі жаңартуларды телефоныңыздан қаншалықты жиі тексересіз?
13. Сіз барлық әлеуметтік желілерден жаңалықтарды қаншалықты жиі аласыз?
14. Әлеуметтік желіде өткізген түннен кейін жұмыстан (мектептен) қаншалықты жиі қалып қаласыз?
15. Әлеуметтік желілерге жиі кіру сіздің көңіл-күйіңізді жақсартады?
16. Достарыңызбен әлеуметтік желідегі жаңалықтарды қаншалықты жиі талқылайсыз?
17. Әлеуметтік желіде өткізетін уақытыңызды қаншалықты азайтуға тырысасыз?
18. Желідегі әлеуметтік мәртебені қаншалықты жиі өзгертесіз?
19. Сіздің сүйікті желіңіздің жұмыс істемеуіне байланысты сіз қаншалықты жиі зардап шегесіз?
20. Сіз «Иә! Дәл! »деп, келесі хабарламамен келісе отырып, басыңызды иесіз?

Сауалнама кілті.

Жауаптар бес балдық шкала бойынша беріледі: «әрдайым» -5 ұпай; «өте жиі» - 4 ұпай; «жиі» -3 ұпай; «кейде» -2 ұпай; «өте сирек» -1 ұпай. Ұпайдың максималды жиынтығы - 100.

Сауалнама жауаптарының интерпретациясы.

«0 -49 ұпай» - киберкоммуникативті тәуелділіктің төмен деңгейі;
«50-79 ұпай» - киберкоммуникативті тәуелділіктің орташа деңгейі, әлеуметтік желілер сіздің өміріңізге әсер етеді және кейбір проблемаларды тудырады;
«80-100 ұпай» - киберкоммуникативті тәуелділіктің жоғары деңгейі, әлеуметтік желілерді пайдалану сіздің өміріңізде маңызды проблемалар тудырады.

Тираж 500 дана.
Нұр-Сұлтан қ.
Қ.Рысқұлбеков к., 16,12 кеңсе
тел: +7 (7172) 57 43 68
факс: +7 (7172) 30 68 90
ұялы тел: +7 (701) 398 8564